

OXENDIO VIRZIRESCO ERDÉLYI ÖRMÉNY UNITUS PÜSPÖK KÉSEI TEVÉKENYSÉGE (1700–1715)

Nagy Kornél

MTA – Történettudományi Intézete, 1014 Budapest, Uri u. 53.

Az erdélyi örmények egyháztörténetével kapcsolatban az a nézet az uralkodó, hogy az 1690. évi egyházi uniójukban Oxendio Virziresco (1654–1715) püspök játszott jelentékeny szerepet. Ugyanakkor a vonatkozó, kisszámú szakirodalomban szinte alig találunk valamiféle fogódzót a püspök későbbi tevékenységével kapcsolatban, és amennyiben van, az csak Szamosújvár alapítására koncentrál. Jelen tanulmányunk célja, hogy a levéltári források bevonásával és a csekély számú szakirodalom kritikai elemzésével görcső alá vegyük Oxendio püspök kései tevékenységét Erdélyben (1700–1715).

Az erdélyi örmény közösség eredete egészen a 11. századig nyúlik vissza, amikor is az anyaország az 1045. évi bizánci annexiót követően elvesztette politikai önállóságát, és örmények ezrei hagyták el szülőhazájukat. A következő évszázadok szeldzsuk-török, grúz, mongol és türkmén hódításai meggyorsították az örmény őslakosság tömeges elvándorlását. A menekültek jelentős része a Krím-félszigeten, illetve az orosz fejedelemségekben lelt új otthonra. Az elvándorlási hullámot továbbá erősítette, hogy az 1085-ben alapított ún. száműzött kilikiai örmény királyság 1375-ben a Mameluk Birodalom szerves része lett. Az itteni lakosság tekintélyes hányada is Lengyelországba, illetve Moldvába menekült, ezzel is növelve a már ott élő örmény közösséget. Ez a folyamat az anyaországban sem állt meg, mivel a 14. század végén Timur Lenk seregei pusztították az örménységet.

A krími örmény közösség életében döntő változást hozott, hogy 1475-ben az oszmán-törökök elfoglalták Kaffa városát, és ezzel a Krími Kánság az Oszmán Birodalom csatlós állama lett. Az ottani örmények részint Lengyelországba, részint Moldvába menekültek. Így a moldvai fejedelmek alattvalóivá váltak, és hosszú korszakon keresztül viszonylagos békében éltek. Moldvában az örmények elsősorban Iași, Suceava, Roman, Focșani, Bacau, Galați és Botoșani városokban telepedtek meg, és alapították ott egyházközségeket. Vezetőjük a Suceavában, a Szent Oxan¹ monostorban székelő örmény apostoli püspök volt, akit az örmény egyházfő, a katolikosz nevezett ki, de egyházi joghatóság szempontjából az 1365-ben

¹ Az örmény nevek és szövegek átírásakor a nemzetközileg elfogadott szabályzatot követtem, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság, az *Association Internationale des Études Arméniennes* (= AIEA) határozott meg.

alapított lembergi örmény érsekség alá tartozott.²

Az Erdélybe betelepült örménység két részre osztható: az első nagyobb csoport Minas Zilifdarean T'oxat'ec'i (1610?–1686) püspökkel 1668-ban érkezett Moldvából a sorozatos pogromok elől. Az atrocitásokat az örmények ellen annak okán követték el, hogy tevételesen részt vettek a moldvai fejedelem adópolitikája miatt kitört zendülésekben. A másik nagyobb csoport az 1672. évi oszmán–lengyel háború miatt Podóliából és Kameniec-Podolsk városából vándorolt be.³

A menekülés célpontjául azért választották Erdélyt, mert sok örmény már korábban is jól ismerte az erdélyi viszonyokat. Menekülésüknek azonban megvolt a maga konfesszionális oka is: az örmények ismerték Erdély toleránsabb felekezeti viszonyait. Ennek döntő jelentősége volt, mivel az örmények Lengyelországba is emigrálhattak volna. Ugyanakkor az örmények azért sem kívántak Lengyelországban letelepedni, mert jól ismerték a Nikol Torosowicz (1604–1681) lembergi örmény érsek által megkötött és botrányos körülmények között lejátszódott uniót (1627–1681) és az azzal együtt járó erőszakos rekatolizációt.

I. Apafi Mihály (1661–1690) fejedelem támogatta az örmények betelepülését. A fejedelem úgy vélte: a kereskedelemmel és kézművességgel foglalkozó örménység elősegítheti az akkor már szűk mozgástérrel rendelkező fejedelemség gazdasági életének fellendítését. Sőt a fejedelem az örményeket igyekezett kihasználni a jelentős gazdasági erőt képviselő szászokkal és görögökkel szemben. A betelepülő örmények Csíksomlyón, Csíkszépvízen, Kantán, Fogarason, Görgényszentimrén, Ditrón, Bátoson, Marosfelfalun, Remetén, Gyergyószentmiklóson, Petelén, Marosvásárhelyen, Nagyszebenben, Brassóban, Gyulafehérváron, Besztercén, majd később II. Apafi Mihály

² LUKÁCSY, Christophorus: *Historia Armenorum Transilvaniae a primordiis usque nostram memoriam e fontibus authenticis et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae, 1859. (a továbbiakban LUKÁCSY, 1859) 12. 63–65.; NISTOR, Igor: *Handel und Wandel in der Moldau. Bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*. Czernowitz, 1912. 55–57.

³ LUKÁCSY, 1859 14–15.; K'OLANJIAN, Suren: *Les Arméniens en Transylvanie en Xe-XVIIIe siècle*. In: *Revue des études arméniennes* 4(1967) (a továbbiakban K'OLANJIAN, 1967) 360.; PÁL Judit: *Örmények Erdélyben a 18–19. században*. In: *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*. Szerk. Óze Sándor–Kovács Bálint. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) Piliscsaba, 2006. (a továbbiakban PÁL, 2006) 28.

(1690–1713) válaszott erdélyi fejedelem kiváltságának köszönhetően 1692-ben Ebesfalván telepedtek meg.⁴

Az apostoli vallású örményeket mellesleg az ortodoxok és a katolikusok gyakorta illették az eretnokség és szakadarság vádjával. Ez utóbbi vád gyökere még a múlt homályában gyökerezik, ugyanis az örmény apostoli egyház alapításától kezdve (301) mind egyházi joghatóság, mind pedig dogmatika szempontjából a saját útját járta. A 451. évi IV. khalkédóni egyetemes zsinat tanításaihoz való ellentmondásos viszonya a burkolt monofizita eretnokség gyanúját vonta maga után. Ez a vád fennmaradt egészen a koraujkorig, annak ellenére, hogy az autokefál örmény apostoli egyház a monofizitizmus vezéralakjait, Eutükhész szerzetest, Barszauma apátot, I. Dioszkorosz (444–451) és II. Timotheosz Ailurosz (457–460, 475–477) alexandriai pátriárkákat, valamint Szevérosz antiókhiai pátriárkát (512–518) még a 6. és 8. századi nemzeti zsinatainak kiátkozta.⁵

Erdélyben a keleti, apostoli hitű örményeket az egyházi unió lehetősége Oxendio Virziresco 1685-ben történt megjelenéséig elkerülte.⁶ Ugyan Szebelébi Bertalan (1631–1708), Erdély római katolikus püspö-

ki helynöke, 1680 körül tett néhány erőltet kísérletet arra, hogy az általa szakadárnak titulált örményeket áttértse. Próbálkozásai azonban Minas püspök és az apostoli örmény klérus heves ellenállása miatt rendre zátonyra futottak.⁷

Az erdélyi örmények körében végzendő katolikus missziókat valójában Lemberg örmény unitus érseksége kezdeményezte 1684 őszén.⁸ Az érsekség kérését azzal indokolta, hogy az Erdélybe menekült moldvai és podóliai örmények eredetileg, azaz a Torosowicz-féle unió előtt is, a lemergi örmény érsek egyházi joghatósága alá tartoztak, és ezt a jogot, vagy igényt az unió megkötése után (1627) is fenn kívánták tartani.

A Szentszék missziókat koordináló szerve, a Hitterjesztés Szent Kongregációja⁹ az érsekségnek ezt a kérését jóváhagyta, és 1685-ben Oxendio Virziresco személyében, egy moldvai születésű, a római Collegium Urbanumban (*Collegio Urbano, Dpratum Urbanean*) tanult, unitus örmény papot delegált Erdélybe, az ottani missziós feladatok ellátására.¹⁰ A misszió célja egyértelmű volt: kieszközölni és tető alá hozni az erdélyi örmények vallási egyesülését Rómával.

Az ismert történeti hagyomány szerint Oxendio nagy erőfeszítések árán meggyőzte Minas püspököt az unió hasznosságáról, és vele 1686 végén Lembergbe távozott, ahol Opizio Pallavicini (megh. 1700) varsói apostoli nuncius, illetve Vardan Hunanean (1644–1715) lemergi unitus érsek kezébe letette a katolikus hitvallást és kimondta az erdélyi örménység nevében a vallási uniót. Az ekkor már idős Minas püspök ezt követően visszatérni készült Erdélybe, de

⁴ Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár (= ELTE EKK) Collectio Hevenesiana (= CH) Vol. 21. Pag. 81.; ELTE EKK Historia. Res Transylvanica (= G) Vol. 522. Fol. 137r. Fol. 173r.; Ld. erről: BZSKEANC', Minas: Čanap'arhordut' iwn i Lehastan [Lengyelországi utazások]. Venetik, 1830. (a továbbiakban BZSKEANC', 1830) 193–209.; LUKÁCSY, 1859 17–18.; ABRAHAMYAN, Ašot: Hamafot urvagic hay galt'avayeri patmut'yan [Az örmény kolóniák vázlatos története]. 2. k. Erewan, 1964. 142–145.; GOVRIKEAN, Grigor: Elizabēt'opol. Dransilwanoy Hayoc' metropolisē [Erzsébetváros: Az erdélyi örmények metropolisza]. Vienna, 1896. (a továbbiakban GOVRIKEAN, 1896) 8. 10–12.; Ld. erről: PETROWICZ, Gregorio: La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte terza. Roma, 1988. (a továbbiakban PETROWICZ, 1988) 81.; MOLNÁR Antal: Bzensky Rudolf jezsuita történetíró és az erdélyi örmények. In: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II. Szerk. Őze Sándor-Kovács Bálint. Piliscsaba, 2007. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) (a továbbiakban MOLNÁR, 2007) 27.

⁵ Itt elsősorban az 505., az 555., a 719. évi dwini és a 728. évi manazkerti nemzeti zsinatok tanításaira kell gondolni. Ezek a zsinatokon az örmény apostoli egyház az arianizmus, a nesztorianizmus, a monofizitizmus és julianizmus, valamint ezen irányzatok vezető teológusainak kiátkozásáról határozott. Ld. erről: GARITTE, Gérard (Szerk.): *La Narratio de rebus Armeniae*. Louvain, 1952. 44–46. 109. 112–113. 133. 138–141. 152–160. 205–220. 226–227.; SARKISSIAN, Karekin: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. New York, 1975. 4–21. 44–45. 194–215.

⁶ Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Roma SC (= APF) Scritture riferite nei Congressi (= SC) Fondo Moldavia (=FM) Vol. 1. Fol. 155r.–156r.; Idézi még: BENDA Kálmán (Szerk.) *Moldvai csángó-magyar oklevéltár. 1468–1706.* Bp. 2003. (Második kiadás). 615.

⁷ ELTE EKK CH Vol. 15. Pag. 248.; ELTE EKK CH Vol. 16. Pag. 33.; ELTE EKK CH Vol. 21. Pag. 81–82.; ELTE EKK CH Vol. 23. Liber V. Cap. 16. (Oldalszámzás nélkül); Szebelébi Bertalan térítési kísérletéről ld.: VANYÓ Tihamér Aladár: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonthalma, 1933. (a továbbiakban VANYÓ, 1933) 113.

⁸ A lemergi örmény unitus érsekséget 1683–1686 között ügyvivő (átmeneti) jellel Deodatus Nersesowicz trajanopolisi címzetes püspök vezette koadjutori minőségben. Ő hívta fel 1684-ben a Szentszék figyelmét az erdélyi örmények között missziók szükségességére. 1686-ban végül Vardan Hunanean nevezték ki érseknek, aki Nersesowiczhoz hasonlóan helyeselte és támogatta az erdélyi missziót. Ld. erről Deodatus Nersesowicz püspök levelét: APF SC Fondo Armeni (= FA) Vol. 3. Fol. 380/v.–381r.

⁹ Latinul: *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*. Örményül: *Hawatac'man Taraceloy Surb Miabanut' iwn*. Továbbiakban a szentszéki intézményre a Propaganda Fide elnevezést használjuk.

¹⁰ APF SC FA Vol. 3. Fol. 417r. Fol. 462/r.–v. Fol. 468r.–469/v. Fol. 488r. Fol. 490r.; ELTE EKK CH Vol. 15. Pag. 249.; ELTE EKK CH Vol. 16. Pag. 33.; ELTE EKK CH Vol. 21. Pag. 83.; ELTE EKK CH Vol. 23. Liber V. Cap. 16. (Oldalszámzás nélkül); K'OLANJIAN, 1967. 362–363.

útközben a Kárpátokban rosszul lett és elhunyt.¹¹ A katolikus hitvallás mítoszát minden valószínűség szerint Minas halála után maga Oxendio kezdte terjeszteni a katolikus egyházban. A misszionárius ugyanis felismerte, hogy Minas halálával lehetőség nyílt arra, hogy az elhunyt püspök helyét egy unitus püspök töltsse be. Ezt a híresztelést néhány, az Egyetemi Könyvtár kéziratárában található dokumentum támasztotta alá, jóllehet a nevezett iratok tüzetes filológiai vizsgálata során kiderült, hogy ezen iratok mögött minden kétséget kizáróan maga Oxendio állt.¹²

A Szentszéki dokumentumok csak Minas püspök lebergi tárgyalásairól és haláláról számolnak be, ellenben a püspök katolikus hitvallásáról és magáról az unióról mélyen hallgatnak.¹³ Sőt Oxendio 1687. és 1688. évi jelentései egyszersmind azt erősítették meg, hogy Minas püspök, mint eretnek és nem mint unitus örmény főpap hunyt el.¹⁴ Erről tanúskodnak Minas püspöknek a szentszéki levéltárban található levelei is, miszerint Hunanean unitus érsekkel éles hangvételű teológiai és dogmatikai polémikiat folytatott az unióról és a katolicizmusról.¹⁵

Minas halála mindenesetre megkönnyítette Oxendio helyzetét Erdélyben. Missziójának eredményeképp 1689 februárjában két örmény pap, nevezetesen Elia Mendrul (1630?–1701) és Vardan Martinus Potoczky (1640–1702), vezetésével egy kilenc tagú örmény delegáció Lembergben az erdélyi örmény közösség nevében letette a katolikus hitvallást Hunanean érsek kezébe és kimondta az uniót.¹⁶ Ez az

egyesülés pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Oxendiot 1690. október 3-án a Szentszék Aladia címezetes püspökének és az erdélyi örmények apostoli vikárisának nevezze ki. Ezenfelül a Szentszék évi száz scudo járandóságot ítelt meg neki. Az erdélyi örmények ugyanakkor a lebergi érsekség tiltakozása ellenére, egyszersmind a Szentszék egyházi joghatósága alá kerültek.¹⁷ A kinevezett püspököt pedig maga Hunanean érsek szentelte fel 1691. július 30-án Lembergben latin és örmény rítus szerint, amelyen részt vett Andrea Santa Croce (1656–1712) varsói (később bécsi) apostoli nuncius is.¹⁸

A püspökké kinevezett Oxendio, már csak a Collegium Urbanuban történt neveltetésénél fogva is, a teljes latinizációt tartotta mérvadónak. Oxendio a források tanúsága szerint latin rítusban nevelődött és Rómában pappá 1681-ben latin rítus szerint szentelték fel. A felszentelést maga Edoardo Cybo (1619–1706), a Propaganda Fide titkára és egyben Seleucia címzetes érseke végezte 1681-ben.¹⁹ Az örmény püspök álláspontja szerint az unitus örmény papoknak ugyanazon kötelezettségei kell, hogy legyenek, mint a latin rítusú papoknak.²⁰ Erdélyben az unitus klérus viszont az unió ellenére is ragaszkodott a régi örmény hagyományok megtartásához.²¹ Értelmezésükben az unió a római pápa primátusának elismerésével kimerült. A vallási egyesülés szempontjából olyan égetően fontos kérdések, mint pl. az unió értelmezése, Purgatórium, a Filioque, a Triszagion, az Eukharisztia, a khalkédóni egyetemes zsinat tanításai, a liturgikus nyelvhasználat és az áttért örmény papok jogi, illetve házassági státusa az unió megkötésekor mind-mind kimaradt. Ez az értelmezési probléma számos feszültséget hordozott magában, és vezetett 1691–1692-ben az ebesfalvi Vardan Martinus Potoczky pap és hívei hittagadásához, valamint 1697-ben az Elia Mendrul-ügy kibontakozásához Besztercén.²²

Oxendio valójában egy tipikus neofita pap volt. Úgy látta, hogy az örmények számára csakis a római

¹¹ ELTE EKK CH Vol. 16. Pag. 32.; ELTE EKK CH Vol. 21. Pag. 82.; ELTE EKK CH Vol. 23. Liber V. Cap. 18. (Oldalszámozás nélkül.); ELTE EKK CH Vol. 29. Pag. 346.; Ld. erről: LUKÁCSY, 1859 68.; BĀRĀNY Lukács: Verziurescul Auxendius I. In: Arménia (1888) 3. sz. 67. 71.

¹² MOLNÁR, 2007 26.

¹³ APF SC FA Vol. 3 Fol. 434/r.–v. Fol. 498r.; ȚOSK'AZ, Step'anos Žamanakagrut' iwn tarekank' ekelec'akank'. [Kronológia avagy egyházi évkönyvek.] Szerk. OSKEAN, Hamazasp. Vienna, 1964. (a továbbiakban ȚOSK'AZ, 1964) 186.; ȚOSK'ay nevét a főszövegben a lengyeles Roszka formában használjuk.

¹⁴ APF SC FA Vol. 4. Fol. 13/r.–v.; APF Collegio Urbano (= CU) Vol. 3. Fol. 472/r.–v.

¹⁵ APF Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (= SOCG) Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (= ASV) Archivio della Nunziatura in Vienna (= ANV) Vol. 196. Fol. 219r.–220r.

¹⁶ APF SOCG Vol. 504. Fol. 97r.–98r. Fol. 103r.; APF SOCG Vol. 506. Fol. 61/r.–v. Fol. 63r.–64r.; APF Congrezioni Particolari (= CP) Vol. 29. Fol. 644r. Fol. 645r. Fol. 647/r.–v. Fol. 648/r.–v. Fol. 651r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 82r.–83r. Fol. 124/r.–v.; ELTE EKK CH Vol. 15. Pag. 250–251.; ELTE EKK CH Vol. 16. Pag. 34.; ELTE EKK CH Vol. 21. Pag. 82–83.; ELTE EKK CH Vol. 23. Liber V. Cap. 18. (Oldalszámozás nélkül.); ȚOSK'AZ, 1964 186.; MOLNÁR, 2007 26–27.

¹⁷ APF SOCG Vol. 510. Vol. 94r.+101/v.; APF CP Vol. 29. Fol. 612r.–613r. Fol. 627/v. Fol. 628r.–629r.; APF Lettere e Decreti della Sacra Congregazione (= Lettere SC) Vol. 79. Fol. 134/v.–135r.; ELTE EKK CH Vol. 15. Pag. 252.; ELTE EKK CH Vol. 16. Pag. 34.; ELTE EKK CH Vol. 21. Pag. 83.; ELTE EKK CH Vol. 23. Liber V. Cap. 18. (Oldalszámozás nélkül.); ELTE EKK CH Vol. 29. Pag. 346.; Ld. erről: PETROWICZ, 1988 94.

¹⁸ ȚOSK'AZ, 1964 187.

¹⁹ APF SOCG Vol. 493. Fol. 30r.+31/v. Fol. 376r.+377/v. Fol. 378/v.; APF SOCG Vol. 497. Fol. 335/r.–v.+ 338/v.

²⁰ APF SOCG Vol. 512. Fol. 180r. Fol. 181r.

²¹ APF Acta Sacrae Congregationis (= Acta SC) Vol. 61. Fol. 84r.–87/v.; APF SOCG Vol. 510. Fol. 97r.–98r.

²² APF Acta SC Vol. 68. Fol. 62r.–68/v.; APF Acta SC Vol. 69.

katolikus hit lehet a helyes út. Minden olyan régi örmény szokást, mint például a liturgiákon az örmény nyelvhasználatot, régi, istentelen, szakadár és eretnek szokásnak minősített. Ezen túlmenően ismereteink szerint kizárólag latin nyelvű misekönyvet használt és liturgiákon a latin nyelvet preferálta, illetve háttérbe szorította az örményt.²³

Oxendio szélsőséges latinista álláspontja újabb konfliktusmezőket nyitott meg. Különösen Elia Mendrullal, mert az idős házas pap igen határozottan ellenállt Oxendio latinizációs törekvéseinek. Oxendio 1697-ben Elia Mendrult és paptársait házas státusuk miatt támadta, illetve azzal a váddal illette, hogy engedtlenségükkel az eretnekségnek hódolnak. Az ügy nagy port kavart a Szentszéken is, és valósággal megtöltötte a levéltárak iratanyagát. Oxendiónak 1699 végén csak nagy nehézségek árán sikerült letörnie a vele szembe forduló papokat, azonban ők híveikkel együtt elhagyták Erdélyt és Moldvába tértek vissza, ahol megtagadták unitus hitüket.²⁴ Hasonló jelenség történt Vardan Martinus Potoczky 1692. évi hittagadása idején, ugyanis jelentős számú örmény család hagyta el Erdélyt, és szintén Moldvába költözött.²⁵ Ezért Oxendio Moldvába missziót kívánt szervezni, hogy megtérítse az ottani örményeket a katolicizmusnak. A püspök ugyanis attól tartott, hogy Moldvából az örmény katolikosz utasítására papok és szerzetesek jöhetnek át, valamint térítéseket végezhetnek az Erdélyben maradt, unitus örmények körében.

Az erdélyi örmény közösség valójában a moldvai örménység testvér diaszpórája volt. Ugyanazon nyelvjárást beszéltek, de konfesszionális szempontból

Fol. 108/r.-v.; APF SOCG Vol. 512. Fol. 181r.; APF SOCG Vol. 529. Fol. 266r. Fol. 269/r.-v. Fol. 274r.-275/v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 261r. Fol. 262r.-263r. Fol. 265/r.-266/v. Fol. 267r.-268/v. Fol. 517r. Fol. 518r. Fol. 519/r.-v. Fol. 520/r.-v. Fol. 521r. Fol. 522/r.-v. Fol. 523/r.-v. Fol. 524r. Fol. 525/r.-v. Fol. 526/r.-v. Fol. 527/r.-v. Fol. 531r.; APF SC FM Vol. 2. Fol. 322r.

²³ APF SOCG Vol. 510. Fol. 97r.-98r.

²⁴ APF Acta SC Vol. 69. Fol. 107r.-116/v.; APF SOCG Vol. 532. Fol. 434r.-440r. Fol. 442r.-443r. Fol. 445r.-448r. Fol. 449r. Fol. 450r.-451/v. Fol. 459/r.-v. Fol. 461r.-463/v. Fol. 466r. Fol. 467r.-468/v. Fol. 469r. Fol. 470r.-471/v. Fol. 472r.; APF SOCG Vol. 533. Fol. 483/r.-v.; APF SOCG Vol. 534. Fol. 426/r.-v. Fol. 427/v.; APF SC Fondo Armeni. Vol. 4. Fol. 542/r.-v. Fol. 592/r.-v.; ASV ANV Vol. 196. Fol. 159r.-160/v. Fol. 161r.-163r. Fol. 164/r.-v. Fol. 166r. Fol. 172/r.-v. Fol. 175r.-176/v. Fol. 187/r.-v. Fol. 192/r.-v. Fol. 194/r.-v. Fol. 193/r.-v.

²⁵ APF SC FA Vol. 4. Fol. 261r. Fol. 262r.-263r. Fol. 265/r.-266/v. Fol. 267r.-268/v.; Primási Levéltár, Esztergom, Magyarország (= PLE) Archivium Ecclesiasticum Vetus (= AEV) Sub Primatae Széchenyi (= SPSZ) No. 273/4. No. 274/ 4.1. 8.3. 8.4.; ELTE EKK CH Vol. 21. Pag. 77-80. Pag. 83-84.; ELTE EKK G Vol 522. Fol. 96r.; NAGY Kornél: Emlékirat az erdélyi örmények egyházáról. (Az 1693. évi *Fidelis relatio.*) In: Történelmi Szemle 50(2008) 2. sz. 269-274. 276-277. 282-284.

különböztek. Míg az erdélyi örmények 1689-ben unióra léptek a katolikus egyházzal, addig a moldvai örmények a sorozatos missziós kísérletek ellenére megmaradtak örmény apostoli hitükön. Az erdélyiek egyházi uniója kulturális értelemben választóvonalnak bizonyult, mindazon tény ellenére, hogy a kereskedelmi kapcsolatok fennmaradtak 19. század első feléig.²⁶

Oxendio a Moldvába tervezendő misszió okán kapcsolatba lépett Giovanni Antonio Davia (1660-1740) varsói apostoli nunciussal. Úgy látta, ha sikeres missziót szerveznének a moldvai fejedelemségben, akkor gátat tudnának szabni az onnan kiinduló esetleges örmény eretnek misszióknak, és Elia Mendrullal és híveivel is végleg le tudnának számolni.²⁷ A nuncius elfogadta Oxendio javaslatát, és jelezte a Propaganda Fidének az örmény unitus főpap szándékát.²⁸ Oxendio, amikor 1700 márciusában Petelén tartott vizitációt, ahol ismét határozottan a moldvai misszió mellett érvelt. Sőt türelmetlenül sürgette a Szentszékot, hogy járuljon hozzá egy Moldvába megszervezendő misszióhoz, mivel még mindig fennáll Elia Mendrul visszatérésének veszélye.²⁹

Annak ellenére, hogy püspök megerősödve került ki ebből a viszályból, az ügy mégis meggyengítette az erdélyi örmény közösséget. Miután Elia Mendrul híveivel visszatért Moldvába, és az Oxendio püspökkel történt konfrontáció miatt visszamondta az uniót. Antiocos Cantemir, majd Michael Racovița moldvai fejedelmeknek viszont kapóra jött Elia Mendrul és társai ügye. A moldvai fejedelmek azt akarták elérni, hogy az örmény püspöki székhely Moldvában legyen, ne pedig Erdélyben. Oxendio erdélyi örmény püspökségét pedig jogtalannak tartották. Ezért még támogatták is az örmények Erdélyből történő kiteleplését.³⁰

A püspök mindig továbbra is rettegett attól, hogy a Moldvából az „eretnek” *ējmiacini* (örményországi) katolikosz utasítására apostoli vallású örmény papok jöhetnek át Erdélybe, és tönkre tehetik hittérítői munkáját, sőt magát az uniót. Ezért is igyekezett a Szentzékot arra ösztönözni, hogy a moldvai örmények kö-

²⁶ Kovács Bálint: Az erdélyi örmények interregionális kapcsolatai a 17-18. században. In: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II. Szerk. Óze Sándor-Kovács Bálint. Piliscesaba, 2007. (Művelődéstörténeti műhely. Felekezet és identitás). 36.

²⁷ ASV ANV Vol. 196. Fol. 235r.

²⁸ Uo. fol. 236r.

²⁹ Elia Mendrullól 1700-tól kezdve nincsenek információk. Neve a forrásokból is eltűnik. Vélhetően az 1700-as évek elején a moldvai Sučeavában vagy Iași-ban hunyhatott el. ASV ANV Vol. 196. Fol. 242/r.-v.+249r.

³⁰ Matenadaran. Örmény Nemzeti Levéltár, Jereván (= MA) Manuscripta (= MS) No. 9800.

rében missziót végezhesen.³¹

A püspököknek ugyanakkor saját nyája mellett foglalkoznia kellett a magyar katolikus hívekkel is. Tekintettel arra, hogy Illyés András (1637–1712) erdélyi megyéspüspököknek nem sikerült tartósan megvetni a lábát Erdélyben, továbbra is Oxendio maradt Erdélyben a legmagasabb rangú római katolikus főpap. Ezt indokolja az erdélyi obszerváns ferences kuztosz, François Nizet 1700-ra datált, a Propaganda Fidéhez küldött levele. A szerzetes arra kérte a Propaganda Fide bíborosait: tekintettel arra, hogy a jelzett időszakban nem volt Erdélyben rezideáló püspök, a miséken engedélyezzék Oxendio számára a két-három éves szentelt olaj használatát. Vagy ha erre nincs lehetőség, akkor az örmény unitus püspök – mint a legmagasabb rangú erdélyi római katolikus pap – szentelhesen olajat.³² Ennek jóváhagyásáról ugyan nincs tudomásunk, de a kérés egyértelműen azt jelezte, hogy az erdélyi katolikusok körében Oxendiónak jelentős tekintélye lehetett. Ezt jelzi többek között, hogy Illyés András püspök kényszerű távolléte miatt 1700-ban Oxendio püspök szentelte fel a mikházi obszerváns ferences kolostor templomát is.³³

³¹ APF SOCG Vol. 535. Fol. 346/r.–v.

³² „Ut concedatur facultas utendi oleo sacro antiquo ad duos vel tres annos ad evitandum conscientiae gravamen, seu licentia concedatur illud extra tempus consecrandi per Illustrissimum Dominum Episcopum [Oxendium Virziurescum] Armenorum pro tempore, cum ob distantiam episcoporum ac viarum pericula in singulos annos novum procurare vix hactenus possibile fuerit, nec nisi rarissime Episcopi Armenorum praesentia frui concedatur in Coena Domini.”: *Litterae Missionariorum de Hungaria et Transilvania. (1572–1717)*. Szerk. TÓTH István György. 4. k. Roma–Bp. 2005. 2941–2942.; Az idézett forrás megtalálható APF SOCG Vol. 536. Fol. 270r.–271/v.; APF SOCG Vol. 537. Fol. 225/r.–v.; François Nizet erdélyi obszerváns ferences kuztoszról ld.: GALLA Ferenc: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben. Szerk. Fazekas István. Bp.–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae. Vol. 2.) (a továbbiakban GALLA, 2005) 288–292.

³³ BARÁNY Lukács: Verziurescul Auxendius. II. In: *Arménia* 4(1888) 4. sz. (a továbbiakban BARÁNY, 1888 II.) 103. 106.; Erősítendő az unitus hitet az örmény lakosságban, a püspök 1700. augusztus 1-én Besztercén megalapította az első örmény vallásos társulatot (konfraternitást). Ez volt a tímármestereknek *Istenünk Szent Anyja* nevű társulata. A vallásos társulat korai tevékenységéről nincsenek információink, mert az a Rákóczi-szabadságharc és a Szamosújvárra történő átköltözés miatt gyakorlatilag megszűnt létezni. Ezt később Stefano Roszka címzetes hymeriai püspök, apostoli vizitátor szervezte újjá Szamosújváron 1729. szeptember 6-án. (Valójában Roszka 1729. évi erdélyi vizitációi során tizenkét örmény vallásos társulatot hozott létre: ötöt Szamosújváron, ötöt Ebesfalván, a későbbi Erzsébetvárosban, és kettőt Gyergyószentmiklóson.) Az apostoli vizitátorként tevékenykedő címzetes püspök a társulat (újja)alapító dokumentumában megemlítette, hogy Oxendio püspök, mint alapító, emlékére évente két szentmisét (*surb patarag*) kell tartani. „Amenapativ tēr Őgsēntios episkoposin hōgun hamar, ornor ays elbayrut'ean araji

A moldvai misszió megszervezésének előestéjén Oxendio helyzete azonban nem volt stabil. Ennek okát maga abban látta, hogy hívei száma napról napra fogyatkozott, amit egyrészt a kitelepüléseknek, másrészt az 1697–1699 közötti hittagadásoknak tulajdonított.³⁴ Oxendio jobb keze Giuseppe Bonalini (1650?–1703) teatinus szerzetes – nyilvánvalóan a püspök utasítására – 1700. március 8-án levelet küldött a Propaganda Fidének, amelyben kérte a bíborosokat; engedélyezzék a püspököknek és saját magának, hogy Moldvába visszatérhessenek a visszatelepült örményeket megtérítésére.³⁵ A teatinus szerzetes kérésének nyomatékosságára ehhez mintegy hozzáfűzte: a Szentszék számára sem lenne haszontalan, ha az egész moldvai örmény közösséget is sikerülne megnyerni a katolikus vallásnak.

A levél jól tükrözi Oxendio igazi elképzelését: egy nagy összefüggő egyházmegyében szeretne volna egyesíteni az unitus erdélyi és moldvai örményeket. A jövőbeni unitus erdélyi-moldvai örmény püspökség székhelyül Sučeava örmény Szent Oxan-monostorát tartotta a legalkalmasabb helynek, amely ekkor lengyel katonai erődként is funkcionált.³⁶ Ezt azzal tá-

sahmanič'in ēdilē u ays k'alak'is šinman u žolovt'eān hogewor alēkin patčar ēdilē pi' tan amēn tari erku pataragi. [Nagy tiszteletű Oxendio püspök úr jó lelki üdvéért, az igaz testvériség alapítójáért, valamint a városnak felépítéséért, és e város népének igaz lelki boldogulására minden évben két misét tartsanak.]”: Szamosújvári Történeti Múzeum Könyvtára, Gherla–Szamosújvár (= SZTMK). No. 32.; A vallásos társulatokról lásd Rošk'aynak 1730-ban a Propaganda Fidéhez írott jelentéseit: „Ho istituto dodici confraternità, cinque in Szamosujvar, che ora si chiamo Armenopoli, altre cinque in Ebesfalva, e due in Giorgio con una gran contentezza di quei popoli.”: APF SC FA Vol. 9. Fol. 250r.; „Ho istituto dodici confraternità, cio è, cinque in Szomusjvar, che ora per i privilegi cesarei si chiama Armenopolis, cinque in Ebesfalva, e due in Giorgio, con una gran contentezza di quel popolo.”: APF SC FA Vol. 9. Fol. 251/v.–252r.; Lásd erről: *C'uc'ak hayerēn jeragrac Matenadaranin Mxitareanc' i Vienna* [A bécsi mechitarista kongregáció örmény kéziratgyűjteményének katalógusa.] Ašx. Jakob Dašan. Vienna, 1895. 680.; A mechitarista Fáraó Simon szerint Roszka Csíkszépvízen is alapított egy vallásos társulatot Szentháromság néven 1730-ban. Itt némi ellentmondás van, mert Roszka Propaganda Fidéhez írott levelei egyáltalán nem erősítik meg a nevezett vallásos társulat létezését. Rádásul ekkor a csíkszépvízi örmény kolónia a már említett 1694. évi tatár betörés óta nem létezett. Ld. erről: *Fáraó Simon: A szépvízi örmény telep*. In: *Arménia* 4(1888) 2. sz. 48.

³⁴ PETROWICZ, 1988 99–100.

³⁵ APF SOCG Vol. 535. Fol. 347/r.–v.+350/v.

³⁶ A Sučeavában található Szent Oxan örmény monostorról, amely egykoron az örmény apostoli püspökségnek adott helyt Moldvában, Francesco Antonio Renzi da Stipide konventuális ferences misszionárius is beszámol. 1692. október 23-án Edoardo Cybónak írt levelében. APF SC FM Vol. 2. Fol. 345r.–346r.; APF SOCG Vol. 536. Fol. 318r.–329/v.; APF SOCG Vol. 539. Fol. 178r.–179/v.; ELTE EKK CH Vol. 21. Pag. 81.; Ld. erről: *A székegyföldi katolikus plébániák levéltára*. Szerk. Sávai János 1. k. Szeged,

masztotta alá, hogy 1668-ig – azaz Minas püspök és híveinek Erdélybe történt meneküléséig – Suçeava volt a moldvai örmény apostoli püspökség központja. Oxendio és hívei 1700 májusában a moldvai misszió jelentőségét továbbra is azzal kívánták indokolni, hogy a moldvai örménység még mindig az ějmiacini (örményországi) katolikosz egyházi joghatósága alatt állt. Ezért állandóan fennáll annak a veszélye, hogy az „eretnek” örmény egyházfő papokat küldhet Moldva érintésével Örményországból Erdélybe az ottani örmények visszatérítésére. Ezt szerintük egy, a Szentszék által jóváhagyott és jól szervezett misszióval meg lehetne megakadályozni.³⁷ A misszió ötlete ugyanakkor nem nyerte el sem a varsói nuncius, sem Hunanean lebergi érsek tetszését, mert a hittérítést maga Hunanean szerette volna irányítani. Ezért igyekeztek Oxendio és Bonalini küldetésének gátat vetni.³⁸

Oxendio és Bonalini azonban kitartottak elképzelésük mellett. Ajánlólevelet kértek a Propaganda Fidétől, a bécsi nunciustól, valamint a moldvai fejedelemtől, hogy megkezdhessék missziójukat Moldvában.³⁹ Kérésüket a Szentszék felé egyrészt azzal indokolták, hogy az 1690-es évek eleje óta sok örmény települt vissza Erdélyből Moldvába, másrészt értesüléseik szerint a török és a tatár dúlások miatt az ottani örmény apostoli templomok használaton kívül voltak. Ezeket az épületeket pedig érdemes lenne a római katolikus egyház számára megszerezni és lefoglalni.⁴⁰

Folyamodványuk kapcsán el lehet játszani azzal a gondolattal, hogy Oxendio püspök a moldvai örmény püspökség megszerzésére áhítozhatott. Hiszen ő maga is Moldvából származott és egyik titokban dédelgetett vágya lehetett, hogy a szülőföldjén maradt, illetve az oda Erdélyből visszatelepült örmény nemzetársait megnyerje az uniónak.⁴¹ A püspök informálta továbbá a Propaganda Fidét arról is, hogy a konstantinápolyi örmény apostoli pátriárka is bele akar avatkozni az ügybe. Ezért a bécsi udvar segítségével el kellene érni a konstantinápolyi nagykövetnél, hogy járjon közbe ügyükben a szultánnál, és az ottani örmény pátriárkánál, tudniillik ne akadályozza hittérítői tevékenységüket.⁴²

Bonalini fent említett levélére reagálva 1700. ápri-

lis 26-án összeült a Propaganda Fide. A bíborosok rövid mérlegelés után az ügyet a varsói nuncius elé utalták. Egyúttal arra is kérték a nunciust, hogy küldje az ekkor Lembergben tartózkodó Deodatus Nersesowicz (1683–1709) trajanopolisi címzetes püspököt a moldvai fejedelmi udvarba, hogy érdeklődjön a misszió végett örmény egyházi ügyekben.⁴³ Francesco Pignatelli (nuncius: 1700–1706) a frissen kinevezett varsói nuncius mindazonáltal kapcsolatba lépett Hunanean érsekkel és Sebastiano Maria Accorsival (1691–1704), a lebergi Örmény Kollégium prefektusával is, tudakozódva tőlük Oxendio moldvai missziójáról.⁴⁴ A nuncius egyidejűleg felhívta Carlo Aogosto Fabroni (1651–1727) titkár figyelmét, hogy a misszió kérdésében Oxendio az Elia Mendrul-ügy rossz kezelése miatt alkalmatlan. Pignatelli továbbá attól tartott, amennyiben Oxendio szabad kezet kap a moldvai örmény missziók vezetésére, ezek a konfliktusok akár Moldvára is átterjedhetnek. Ezért a feladat koordinálására és a misszió vezetésére – mintegy ellenőrizve Oxendiot – Nersesowiczot ajánlotta a Propaganda Fidének. Meglátása szerint ugyanis Nersesowicz jobban szót tud érteni majd a moldvai hatóságokkal, és könnyebben tárgyal a moldvai fejedelmi udvarral is. Oxendiot pedig mintegy Nersesowicznak kellene alárendelni.⁴⁵ A Propaganda Fide 1700. szeptember 27-i ülésén elfogadta a varsói nuncius javaslatát.⁴⁶

Pignatelli a Propaganda Fide döntésének ismeretében most már teljes mellszélességgel kiállt jelöltje, Nersesowicz küldetése mellett. Sőt a nuncius anélkül, hogy előzetesen egyeztetett volna a Propaganda Fidével, maga bocsátkozott tárgyalásokba a moldvai fejedellel.⁴⁷ A tárgyalásokhoz némi támpontot nyújthat a nuncius 1701. március 9-én Carlo Barberini (1630–1704) bíborosnak, a Propaganda Fide prefektusának, írott levele, amelyben hivatkozott, Bonalini 1701. február 5-én Gyulafehérvárról hozzá intézett levelére. Bonalini beszámolt arról, miképp tárgyaltak az erdélyi örmények Cantemir fejedellel a Moldvába küldendő misszióról. Ezenfelül az is nyilvánosságra került, hogy Oxendio több alkalommal levelet váltott a moldvai fejedellel. Ezekben arra kérte őt, hogy hadd vezesse vissza Moldvában élő örmé-

1997. 388.; *Moldvai csángó-magyar* i.m. 717.

³⁷ ASV ANV Vol. 196. Fol. 245r.–246/v..

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. Fol. 248r.–249/v.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ APF Acta SC Vol. 70. Fol. 103r.–105/v.; APF SOCG Vol. 535. Fol. 352/r.–v.

⁴⁴ APF SC FA Vol. 4. Fol. 615r.

⁴⁵ *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coranae S. Stephani*. Ed. Nicolaus Nilles. 2. k. Oeniponte, 1885. 922–923.

⁴⁶ APF Acta SC Vol. 70. Fol. 341r.–346/v.; APF SOCG Vol. 536. Fol. 418r.; Ld. erről: PETROWICZ, 1988 98–100.

⁴⁷ APF SC FA Vol. 4. Fol. 670/r.–v.

nyeit Erdélybe. Sőt állítólag Oxendio egy ízben személyesen is járt a fejedelemnél, aki előtt kifejtette, gondoskodni kell a moldvai örmény templomokról, és ki kell terjeszteni a moldvai örményekre a római katolikus egyház joghatóságát. Ez utóbbit pedig közvetlenül maga a Propaganda Fide gyakorolná. Ha ez esetleg nem valósulna meg, akkor Hunanean érsekhez kell fordulni, aki a püspök szerint szívesen állna a moldvai örmény unitus püspökség élére.

Pignatelli közben ismételten sürgette a Propaganda Fidét, hogy ne Oxendiót, hanem a szerinte tapasztaltabb és rátermettebb Nersesowiczot küldjék Moldvába.⁴⁸ A nuncius úgy látta, hogy csak így lehet a leggyorsabban megakadályozni Oxendio missziós szándékát. Ezt a véleményét újra azzal indokolta, hogy Oxendio csak botrányt és békétlenséget okozott az erdélyi közösségben, durva és konfrontatív vezetési stílusával pedig meggátolhatja a moldvai örmények unióját.⁴⁹ A moldvai fejedelem viszont Oxendio számára adott engedélyt, hogy a fejedelemségben tevékenykedjen. Sőt mind neki, mind Bonalininek menlevelet is biztosított.⁵⁰

A varsói nuncius közben mit sem tudott a moldvai fejedelem hozzájárulásáról. Ő továbbra is annak a korábban hangoztatott véleményének adott hangot, hogy Oxendio nem alkalmas a moldvai misszió vezetésére.⁵¹ Továbbra is erősen „lobbizott” annak érdekében, hogy ne Oxendiónak, hanem Nersesowicznak adják a misszió vezetését. Ezt ismételten azzal indokolta, hogy az Erdélyből visszatelepülő örmények éppen Oxendio tevékenysége és „latinista” valláspolitikája miatt hagyták el a fejedelemség területét.⁵²

Oxendio a hozzá eljutott hírek alapján érintkezésbe lépett Pignatellivel, hogy meggyőzze igazáról. Azt kérte tőle, mivel moldvai születésű volt, hadd vezethesse a missziót. Arról is meg kívánta győzni a nunciust, hogy semmivel sem alkalmatlanabb Nersesowicznál a munka elvégzésére.⁵³ Kérése azonban nem talált meghallgatásra. A Propaganda Fide 1701. június 27-i ülésén minden fenntartás nélkül elfogadták, illetve jóváhagyták Pignatelli korábbi előterjesztését. Így végül Nersesowicz indult el a moldvai misszió-

ra.⁵⁴

Nersesowicz Moldvában tárgyalásokba bocsátkozott a fejedelmi udvarral. Annak ellenére, hogy a moldvai fejedelmi udvartól ő is megkapta a jóváhagyást, nem tudott komoly sikereket felmutatni. A helyi orthodox klérus ugyanis nem nézte jó szemmel, hogy egy idegen katolikus püspök tevékenykedik a fejedelemségben. Az orthodoxok attól tartottak, hogy a püspök nemcsak az apostoli örményeket, hanem a románokat is át akarja téríteni. Azok az örmények, akik Erdélyből települtek vissza Moldvába, pedig mindent elkövettek annak érdekében, hogy moldvai társaik semmilyen körülmények között ne katolizáljanak. A misszió ráadásul azért is kudarcra volt ítélve, mert a moldvai örmények számarányukat tekintve jóval erősebbek voltak az erdélyiekénél. Papjaik pedig mindenféle uniós kezdeményezést gyanakvással fogadtak mind katolikus, mind orthodox részről. A moldvai örmények körében ugyanis még mindig elevenen élt a Nikol Torosowicz-féle lengyelországi unió, valamint Oxendio erdélyi viszállyainak emléke. Sőt, Nersesowicz jelentése szerint, az Erdélyből visszatelepült örmények makacsul ragaszkodtak ősi apostoli hitükhöz. Ők voltak azok, akik a leghatározottabban léptek fel az egyesülés ellen.⁵⁵ Nersesowicz missziójának sikertelenségében komoly szerepet játszott egy Khrisztóforosz nevű görög szerzetes, a moldvai fejedelem tanácsadója is. Az orthodox szerzetes igen erőteljes propagandát fejtett ki a fejedelemség területén tevékenykedő „nyugati szakadár” misszionáriusok ellen. A nem egészen egy évig tartó misszió után Nersesowicz visszatért Lembergbe, és végleg letett a moldvai örmények körében végzendő misszióról. Moldvai missziójának eredménytelenségéről értesítette a Szentszékét is.⁵⁶

Oxendio Nersesowicz kudarcra után sem tett le a moldvai misszióról, habár a püspök elképzeléseit egy váratlan esemény akadályozta. 1703. február 1.-én váratlanul elhunyt jobb keze és vikáriusa, Bonalini teatinus szerzetes, aki 1692 óta dolgozott Oxendióval Erdélyben. A teatinus misszionárius halála akkor következett be, amikor a püspök őt titokban Moldvába akarta küldeni.⁵⁷ Az új helyzet miatt Oxendio a Pro-

⁴⁸ Uo. Fol. 613r.–614v.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ APF SOCG Vol. 539. Fol. 180r.; Erről Nicolae Costia, a moldvai fejedelmi udvar titkára külön levélben is értesítette Oxendio püspököt és Bonalinit. APF SOCG Vol. 539. Fol. 181r.

⁵¹ APF SC FA Vol. 4. Fol. 708r.

⁵² APF SOCG Vol. 539. Fol. 182r.–183v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 708r.–v..

⁵³ APF SC FA Vol. 4. Fol. 709r.–v.

⁵⁴ APF Acta SC Vol. 71. Fol. 177r.–179v.

⁵⁵ APF Acta SC Vol. 72. Fol. 237r.–240v.

⁵⁶ APF Acta SC Vol. 73. Fol. 41r.–v.; ASV ANV Vol. 196. Fol. 256r.–v.; Vö. erről még Carlo Barberini prefektusnak 1702. szeptember 4-én a bécsi nunciushoz írott levelét: ASV ANV Vol. 196. Fol. 257r.

⁵⁷ Halálának körülményeiről Oxendio püspök csak három hónappal később számolt be a Propaganda Fidének. Bonalini Bécsből Erdélybe menet betegedett meg. A románok lakta Csergén áptolták,

paganda Fide segítségét kérte, tudniillik Bonalini helyére küldjenek ki alkalmas személyt.⁵⁸ Több személy merült fel pótlására. Szóba jött az erdélyi kötődéssel is rendelkező Stefano Stefanowicz Roszka (1670–1739), aki ekkor Kameniec-Podolskiban teljesített szolgálatot. Hunanean érsek azonban nem akarta őt elengedni.⁵⁹ Felmerült az akkor Besztercén tevékenkedő Lazar Budachowicz (1668–1721) jelöltsége is. Őt azonban Oxendio alkalmatlannak találta, mert az Elia Mendrul-ügy során szembefordult vele, és engedetlennek mutatkozott a püspökkel szemben.⁶⁰ Oxendio számára megoldásnak tűnhetett egyik fiatal tehetséges tanítványa, Elia Budachowicz is. Az örmény unitus papot azonban tizenkilenc éves kora miatt a püspök még tapasztalatlannak tartotta a vikáriusi feladatok ellátására.⁶¹ Így Oxendiónak elegendő segítség híján egyelőre le kellett mondania a moldvai misszió tervéről.⁶²

A következő évek változást hoztak Erdély történe-

amikor álmában érte a halál. Oxendio fájdalmasan jegyezte meg: a teatinus misszionárius és vikárius úgy távozott el az élők sorából, hogy nem volt körülötte egy római katolikus pap sem, aki feladta volna számára az utolsó kenetet. Jelentése végén Oxendio püspök megjegyezte, hogy Bonalini halála érzékeny veszteségként érte őt. Lásd ezt: APF SOCG Vol. 545. Fol. 243/r.–v. Fol. 245r.

⁵⁸ Egy másik olasz teatinus szerzetes, Francesco Tucci Lembergől arról írt, hogy Giuseppe Bonalinit akkor érte a halál, amikor moldvai misszióját igyekezett előkészíteni. Lembergbe Accorsi prefektushoz indult volna stratégiai egyeztetésre. Onnan majd pedig Moldvába szeretett volna menni. Tucci hozzátette, hogy korábban Bonalini Bécsben száz scudo dologi költségre is szert tudott tenni. Bonalini haláláról és temetéséről Davia bécsi nuncius is beszámolt. Ezek szerint Bonalinit a mikházi obszerváns ferences kolostorban helyezték végső nyugalomra. APF SC FA Vol. 5. Fol. 34r.–35/v. Fol. 550r. Fol. 555/r.–v.; Davia bécsi nuncius tolmácsolta Oxendio kérését, hogy tekintettel arra, hogy Bonalini kiváló missziós munkát végzett Erdélyben, személyét mindenképp pótolják. APF SOCG Vol. 545. Fol. 244r.–245/v.; APF SC FA Vol. 5. Fol. 35/r.–v.

⁵⁹ APF CU Vol. 3. Fol. 154/r.–v.

⁶⁰ APF SOCG Vol. 545. Fol. 244/v.

⁶¹ APF SOCG Vol. 545. Fol. 245r.; Stanislawówból 1704. február 18-án Roszka szintén írt, Oxendio püspök és Bonalini megbukott moldvai kísérletéről. Néhány héttel korábban viszont maga Roszka tett látogatást a moldvai fejedelemség területén. Szomorúan állapította meg, hogy az Erdélyből Elia Mendrul vezetésével visszatelepült örmények az ottani örmény apostoli püspök és a moldvai fejedelem állítólagos hívásának eleget téve települtek át Moldvába. Ők mindannyian apostoli vallásúak voltak, azaz elhagyták a katolikus hitet. APF SC FA Vol. 5. Fol. 101/r.–v.; Oxendio kudarcaról lásd az alábbi Roszka által írt rövid jelentéseket: APF CU Vol. 3. Fol. 170r. Fol. 172/r.–v.

⁶² A Propaganda Fidének viszont beszámolt arról, hogy híveinek kevés a temploma: és ami van, nagyon rozoga és silány állapotban leledzik. Többnyire fából összeeszkábált, templomnak alig nevezhető épületekről tesz említést Csíkszépvízen, Marosfalfalun és Bátoson. Megemlékezett arról is, hogy Erdélyben sok román már (görög) katolikus, és hogy milyen áldozatos munkát végeznek

tében. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca (1703–1711) Erdélyre is kiterjedt. Rákóczit erdélyi fejedelemmé választották, és fejedelmi hatalmát egészen 1707 végéig fenn is tudta tartani. Ebben az időben az erdélyi katolikusok igen nehéz helyzetbe kerültek. A protestáns nemesség és az egyházak visszakövetelték templomaikat, amelyeket 1691 után vettek el tőlük a katolikusok. Ebben a kényes politikai helyzetben gyakorlatilag ellehetlenítették az Erdélyben működő szerzetesrendek tevékenységét is.

Az örményeket is érzékenyen érintették az 1703–1704-ben történt politikai változások. Oxendiót mint „labanc” püspököt 1704 tavaszán Szászhermánnál elfogták, és fogságba vetették. Közel három évig raboskodott Munkács várában, mivel nem volt hajlandó hűséget fogadni Rákóczinak.⁶³ Csak 1707 januárjának

a szakadárók között a konventuális ferencesek, a jezsuiták, valamint a nagybányai piaristák. Ld. erről: APF SOCG Vol. 545. Fol. 245r.

⁶³ A jereváni Matenadaranban található örmény kézirat szerint Oxendiót a katolikus vallású Mikes Mihály kuruc „kapitány” ejtette fogságba. Ld. erről: MA MS No. 1708.; Magyar Országos Levéltár, Budapest (= MOL) II. Rákóczi Ferenc Fejedelem Levéltára (= G 16) I. 2. d. No. 520.; APF SOCG Vol. 558. Fol. 20/r.–v.; Ld. erről: BZSKEANC, 1830 128.; LUKÁCSY, 1859 18–19.; PETROWICZ, 1988 102.; Mikesről lásd még: *Litterae missionariorum*. i.m. 3002. 3018.; Bárány szerint Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717) francia származású császári generális Oxendiót és Mikes Mihályt (megh. 1721) küldte ki a lázongó székelyek lecsendesítésére, de útközben mindkettőjüket elfogták Ugron János hadnagy kurucai. Mikes Mihály főbíró átvette a kurucok oldalára, az örmény unitus püspök viszont nem, és ezért hurcolták el Munkácsra. BARÁNY, 1888 II. 105.; Bárány ezt Cserei Mihálytól vette át, aki a következőképp adta elő a történeteket: „Generál Rabutin megértvén a székelyek rebellióját, az örmény püspököt [sic! Oxendio Virzirescót] Mikes Mihállyal, ki háromszéki főkapitány, de akkor Szebenben vala kiküldi, hogy menjenek ki a székelysége, s csendesítsék meg a rebelliót. Egnéhány német kísíri vala őket. Mikor közel Brassóhoz érkeztenek volna, a háromszéki kurucok Hermán nevű szász faluban lévén, hírekkel eské Mikes jövele, sok százan eleiben menének, a németek békivel elszaladának Brassóban, Mikes Mihály beteges lévén, elfogatik az örmény püspökkel együtt, rája tódula a sok bolond paraszt popule, s egnéhányszor a szállásán is meg akarták ölni, ha egnéhány régi maga szolgálai, kik már a kurucok közt valának, meg ne oltalmazzák. Erdélyből kiviszik Rákóczizhoz, ott csakhamar kuruccá lón, noha a német császárnak sok grátiáját vette vala ő is. Generálisságra promoveáltaték, Erdélyben bejőve, s ő égettette el azután a brassai szászoktól nagy nehézség van ellene. Az örmény püspököt is eléggé kényszergeté Rákóczi, hogy az ő hűségire álljon, de rá nem veheté, sokáig raboskodtatá, utoljára elbocsátá, Bécsben felmene, onnan Erdélybe vissza.”: BÁNKÚTI Imre (Szerk.) Cserei Mihály Erdély története [1661–1711]. Bp. 1983. 339.; MAGYARI András (Szerk.): Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bukarest, 1994. 44–45.; Ezt átveszi: HECKENAST Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Szerk. Mészáros Kálmán. Bp. 2005. 456.; Szádeczky–Kardoss Lajos a Rákóczi-szabadságharc erdélyi vonatkozásában nem tett említést sem Oxendio püspök kuruc fogságba eséséről, sem az erdélyi örményekről. SZÁDECZKY–KARDOSS Lajos: II. Rákóczi Ferenc

elején szabadult ki fogságából. Azzal a feltétellel, hogy elhagyja a Rákóczi ellenőrzése alatt álló területeket, így Erdélyt is. Ezután Lengyelországba távozott, ahonnan nem sokkal később beszámolt a Propaganda Fidének a vele történekről.⁶⁴ Kényszerű munkácsi fogságának okát elsősorban azzal indokolta, hogy nem volt hajlandó örök hűséget fogadni a magyarok „rebellis” vezetőjének. Hangsúlyozta, hogy II. Rákóczi Ferenc katolikus hite ellenére a római egyház esküdt ellensége. Ezer és ezer templomot foglaltatott le az eretnek protestánsok számára. A jezsuiták, a ferencesek, valamint a domonkosok állandóan zaklatásnak voltak, és vannak kitéve. Sőt a saját szemével is meggyőződött erről: amikor szabadulása után Kassán erőszakkal koboztak el egy templomot Rákóczi hívei a katolikusoktól, és adták oda a kálvinistáknak.⁶⁵ A püspök jelentése szerint, amit a kurucok és Rákóczi Magyarországgal és Erdéllyel műveltek, az nem volt más, mint istenkáromlás. Sajnálattal volt kénytelen tudomásul venni, hogy az erdélyi örmények egy újabb csoportja elhagyta Erdély területét, és visszatelepült Moldvába. Az örmények megmaradt másik része pedig szétszórva élt Besztercén, Ebesfalván, Petelén, Bátoson, Marosfalfalun, Remetén, Görgegyzentimrén, Ditróban és Gyergyószentmiklóson. Mivel Rákóczi hívei Oxendiót minden vagyonától megfosztották, nem tudott Erdélybe eljutni. Így gyakorlatilag senki sem volt, aki az örmények egyházi ügyeit intézhette volna.⁶⁶

Időközben Oxendio Lengyelországból Bécsbe távozott, ahol találkozott Marco Antonio Santini interim-nunciussal, akinek beszámolt az őt ért megpróbáltatásokról. A Szentszék azzal kárpótolta őt, hogy kiutalta a neki az elmúlt öt évben ki nem fizetett járandóságát, azaz az évi 100 scudót, melyet püspökké történt kinevezésekor állapítottak meg.⁶⁷

Oxendio beszámolóinak ismeretében a Propaganda Fide 1707. március 14-i ülésén engedélyezte, hogy

Erdélyben. Kolozsvár, 1907. 3–24.; Mikes Mihály fogságbaeséséről lásd: Erdélyi katolikus nagyok. Szerk. Bíró Vince–Boros Fortunát. Kolozsvár, 1941. 91.; Rákóczi Ferenc emlékirataiban szintén nem emlékezik meg Oxendio püspököt. Művében csupán Mikes Mihály és gróf Pekry Lőrinc fogságbaesésének körülményeiről számolt be. Ld. erről: II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Bp. 1951. 77–78.

⁶⁴ APF SOCG Vol. 558. Fol. 20r.–v.; MOL Fejedelmi Kancellária Levéltára (= G 19) II. 2. e/A.

Uo.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ APF SOCG Vol. 558. Fol. 21r.–22v.; APF SC FA Vol. 5. Fol. 256r.–v. Fol. 290r.; ELTE EKK CH Vol. 8. Pag. 61.

⁶⁷ APF SOCG Vol. 558. Fol. 23r.–v.

a püspök visszatérhet akár Erdélybe, akár Moldvába.⁶⁸ Ennek következtében Oxendio nem sokkal később ajánlóleveleket kért a Propaganda Fidétől, I. József (1705–1711) császártól, valamint Mihail Racoțița moldvai fejedelemtől, hogy folytathassa hittérítői tevékenységét Erdélyben és Moldvában.⁶⁹

A Propaganda Fide 1707. május 23-án elfogadta Oxendiónak azt a kérését, hogy ajánlólevelet kapjon erdélyi missziójára. Moldvára vonatkozó kérését az ügy időszerűtlenségére, valamint a korábbi missziós kudarcokra hivatkozva azonban elutasították.⁷⁰ Ennek ellenére Oxendio 1707 májusában mégis elindult Moldvába, de nem sokkal megérkezése után olyan nagy gyűlölet, valamint ellenérzés fogadta, hogy az azonnali visszatérés mellett döntött. 1708-ban, miután Erdélybe ment, meg kellett tapasztalnia mennyire szétzilálódott a nyája.⁷¹

A Propaganda Fide 1708. november 26-i ülése a bíborosok is megállapodtak, hogy Oxendio vezetésével Moldvában gyakorlatilag újra kell kezdeni az egész missziót az örmények körében.⁷² Marco Antonio Santini bécsi interim-nuncius 1708. szeptember 3-án már arról értesítette a Propaganda Fidét, hogy Oxendio ismét Moldvába indult misszióra. A varsói

⁶⁸ Ekkor a spanyol örökösödési háború miatt nem volt szívélyes a viszony a Szentszék és Bécs között, ezért nem volt kinevezett nuncius. Emiatt a Propaganda Fide Marco Antonio Santini interim-nunciussal címezte utasításait. APF Acta SC Vol. 77. Fol. 67r.–v.; APF SOCG Vol. 558. Fol. 24r.–v.; APF SC FA Vol. 5. Fol. 101r. Fol. 256r.–v.; Ld. erről: PETROWICZ, 1988 102.

⁶⁹ PETROWICZ, 1988 103.

⁷⁰ APF Acta SC Vol. 77. Fol. 145r.–146r.

⁷¹ APF SC FA Vol. 5. Fol. 288r.; A püspök 1708-ban rövid időre Erdélybe is vissza tudott térni, de a néhány hónap múlva kitörő pestisjárvány miatt hamarosan távozni kényszerült. Rövid tartózkodása idején vizitációt tartott Ebesfalván, ahol pappá szentelte fel, és a település plébánosává nevezte ki Yovhannés Édilbēyt. Hivatalosan ekkortól számították az ebesfalvi örmény unitus plébánia megalapítását. Lásd erről: LUKÁCSY, 1859 79.; BARÁNY, 1888 II. 103.; Rudolf Bzensky (1651–1715) jezsuita páter *Annotatio menstrua in modum diarii de mense Augusti 1709* című munkája szerint 1708-ban Oxendio Brassóban, az ottani örmény közösségben folytatott térítő tevékenységet. „Accesit ad operationem Coronensem 14 Maii 1708 Reverendissimus Oxendius Virzirescus Epsicopus Aladiensis (dioeceseos Hyberniae) et ad Armenos in Transylvania vicarius apostolicus, qui post triennalem apud Rakotzianos capitivitatem eliberatus, veterem Bistritzio civitate Transylvania stationem, cum non paucis Armenorum familiis, transtulit Coronam, ubi suas armenorum oves e quibus permulctae schismatico-haereticae numerantur, continuat purgare, ac unire [cum] Ecclesia [Catholica Romana].”: ELTE EKK CH Vol. 8. Pag. 61.; Bzensky arról is említést tett, hogy Oxendio Szebelébi halála miatt (Antalfy János 1709. évi kinevezéséig) az erdélyi római katolikus püspöki vikáriusi hivatalt is átmenetileg ellátta. ELTE EKK CH Vol. 8. Pag. 57.

⁷² APF Acta SC Vol. 78. Fol. 660r.–661v.; Ld. erről: G., GOVRIKEAN, 1896 131.; PETROWICZ, 1988 103.

nunciustól is ajánlóleveleket kapott, hogy könnyebben tudjon a fejedelemség területére eljutni.⁷³ Oxendio ráadásul magától a Szentszéktől is megkapta a jóváhagyást a missziók végzésére. Ez azért is volt meglepő, mert egy évvel korábban a Szentszék nem járult hozzá moldvai missziójához.⁷⁴ A püspök missziójáról pontos információink nincsenek. Oxendio csak munkácsi fogságáról és moldvai missziójának tervéről számolt be ismét a Propaganda Fidének, rövid erdélyi tartózkodásáról viszont nem.⁷⁵

Oxendio soron következő moldvai missziójáról (vagy kísérletéről) a források hiányában szintén nincsenek információink. Erdélybe csak 1710-ben a politikai helyzet rendeződése után tért véglegesen vissza. Damiano Virmondt báró, császári altábornagy erről levelében értesítette a Szentszékét. Ebben az erdélyi örményekről megjegyezte, hogy Oxendio kényszerű távolléte miatt sokan újból eretnek lettek.⁷⁶

Oxendio Virmondt levelére reagálva egy részletes jelentésben cáfolta meg a Propaganda Fidének az altábornagy kijelentését.⁷⁷ Azaz elsődlegesen azt kívánta bizonyítani, hogy az erdélyi örmények körében már nincsenek „divatban” az eretnek szokások és igaz katolikusok. Az irat levél tartalmát tekintve sokkal több, mint egy egyszerű jelentés. A dokumentum ugyanis jól tükrözi Oxendiónak a katolicizmusról alkotott felfogását, missziójának és az erdélyi örményeknek a történetét, valamint viszonylag pontos képet nyújt az örmény közösség korabeli helyzetéről.⁷⁸

⁷³ APF SC FA Vol. 5. Fol. 288/r.–v.

⁷⁴ Uo. Fol. 290r.

⁷⁵ A püspök leírta, hogy munkácsi fogsága után rögtön Krakkóba távozott. Onnan Lembergbe szeretett volna eljutni, de az időközben kitört pestisjárvány miatt a várost el kellett hagynia. Jelezte, hogy szeretne minél előbb Erdélybe visszatérni, de a politikai és az egészségügyi helyzet ezt nem teszi számára lehetővé. Ezért Bécsbe, majd onnan Erdély érintésével szeretne Moldvába és Havasalföldre eljutni. Levele végén ismét megjegyezte: nagyon rettegett attól, hogy Erdélyben hívei főpásztor nélkül maradnak, és ezért az unió esetleg elbukhat. APF SC FA Vol. 5. Fol. 703/r.–v.

⁷⁶ Ld. erről a császári altábornagy levelét Giuseppe Sacripante prefektusnak (1710. május 23-án). APF SC FA Vol. 6. Fol. 206r.–207/v.

⁷⁷ Címe: *Relazione della nazione Armena habitante in Transilvania*. Pontos keltezése és helye ismeretlen. Csak a keletkezés évét ismerjük: 1710. ASV ANV Vol. 196. Fol. 265r.–268/v.; A kútfő létezéséről röviden megemlíkezik Vanyó Tihamér is, az 1986-ban megjelent monográfiája is. VANYÓ Tihamér Aladár: A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786. Bp. 1986. (Fontes Historiae Aevi Recentioris.) 180.

⁷⁸ Avedik szerint az örmény apostoli Awk'sént Vardanean pap 1700 körül érkezett Iași-ból Ebesfalvára, hogy az ottani örményeket visszatérítse a katolicizmusról az örmény apostoli hitre. 1708 körül a bizonytalan politikai helyzet, a pestisjárvány, valamint az Erdélyben átmenetileg tartózkodó Oxendio határozott fellépése miatt Erdélyt kényszerült elhagyni. Ennek a papnak

A püspök 1710. évi visszatérése után végigjárta az összes erdélyi örmény telepét, és mindenütt igen rossz helyzetben találta az unius örmény közösségeket. Szomorúan vette tudomásul, hogy a Rákóczi-szabadságharc az örmény egyházban is nagy károkat okozott, mert sokan kitelepültek Erdélyből.⁷⁹ Ráadásul népe 1712-ben a szászokkal való folyamatos konfliktusok miatt kénytelen volt áttelepülni Besztercéről és a környező falvakból az uralkodótól kapott szamosújvári uradalomba.⁸⁰

Szamosújvár megszerzése még az 1696-ra vezethető vissza. Oxendio akkor a bécsi udvarnál kért védelmet az erdélyi szászok és a világi hatóságok részéről a népét ért atrocitások miatt. A püspök úgy vélte, hogy az egyházi unióban az örményeket hosszú távon csak kiváltságokkal lehet megtartani. Ugyanis sokan visszatelepültek Moldvába, és a szászokkal fennálló konfliktusok miatt, nem lehet garantálni, hogy az örmények megmaradnak Erdélyben. Láta azt is, hogy az örmények Moldvába történő visszatelepülése gyakorlatilag az 1689. évi örmény unió visszamondását jelentheti.⁸¹ Ezért az Erdélyben szétszórt örményeket egy településen kívánta összefogni. Bécsben az udvarhoz folyamodva arra kérte az uralkodót, hogy méltányos áron engedje át az örményeknek a fiskális javak egyikét. A püspök konkrétan Szamosújvárt, illetve Görgényszentimrét

tevékenységéről – Oxendio jelentését leszámítva – a szentszéki dokumentumok hallgatnak. Lásd erről: ÁVEDIK Lukács: Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája. Szamosújvár, 1896. 107.; PAL, 2006 32.

⁷⁹ APF SC FA Vol. 5. Fol. 550r.; ASV ANV Vol. 196. Fol. 267r.

⁸⁰ MOL Erdélyi Kancelláriai Levéltár. Acta Generalia (= B 2) 1713. No. 45. No. 48. No. 75; Ld. erről: KOVÁCS Bálint: Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben. In: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében. Szerk. Óze Sándor–Kovács Bálint. Piliscsaba, 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) (a továbbiakban KOVÁCS, 2006) 54.; A konfliktusban nyilvánvalóan más indítékok is meghúzódtak. A szászok (és a magyarok is) az örményeket a zsidókhöz hasonlóan, hasonlóképp kárpát népségnek tartották, akik parazita módon élőködnek az országon. Például 1711-ben az Erdélyi Szöcs Céhek Uniója arra kérte a Guberniumot, hogy az örményeket hontalan, idegegen elemként kezeljék, mert akkor csak szeretik Erdélyt, amikor gazdasági hasznot látnak benne. Lásd erről: PAL Judit: Az örmények integrálódása és az örménységkép változásai Erdélyben a 18–19. században. In: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II. Szerk. Óze Sándor–Kovács Bálint. Piliscsaba, 2007. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 79–80.; Kólonie Béla kutatásai szerint az örményeket kalmár mivoltukból adódóan nyugtalan vándorló természetük miatt nem szerették a helyi lakosok, különösen azért, mert sokan kém tevékenységet folytattak. Lásd erről: KÓLONIE Béla: Gyergyó története a kialakulástól a határőrség szervezéséig. Gyergyószentmiklós, 1910. 130.

⁸¹ ÉBLE Gábor: A szamosújvári Verzár család. Bp. 1915. (a továbbiakban ÉBLE, 1915) 13.

(ahol 1668 óta számos örmény család is élt) kérte. A folyamodvány hatékonyabb elbírálása érdekében a püspök felvette a kapcsolatot Kollonich Lipót (1631–1707) bíborossal, esztergomi érsekkel, valamint a Propaganda Fidével közbenjárásukat kérve.⁸² Azt is kérte továbbá, hogy csökkentsék az örmények számára kivetett adókat, mert ez esetleg megerősítheti híveinek a katolikus hiten maradását. Ellenkező esetben az összes unitus örmény, elhagyva katolikus vallását, visszatérhet ősei apostoli hitéhez. Ezért a Propaganda Fide titkára, Carlo Aogostino Fabroni titkár levelet intézett Kollonich bíboroshoz és Andrea Santa Croce bécsi apostoli nunciushoz, hogy segítsenek orvosolni az erdélyi örmények nehéz helyzetét.⁸³

Ez a háttér munka látszólag meghozta a maga eredményét. I. Lipót (1657–1705) 1696. augusztus 20-án jóváhagyta Oxendio kérését és Szamosújvárt jelölte ki a jövőbeni örmény település helyéül.⁸⁴ A tárgyalások sikeréről Oxendio értesítette a Propaganda Fide titkárát. Fabroni titkárnak 1696. augusztus 25-én küldött levelében megerősítette, hogy kérését I. Lipót engedélyezte, amely elősegítheti az erdélyi örmények körében végzendő katolikus missziók sikerét.⁸⁵

Oxendio kívánságának teljesítésére az uralkodó gróf Apor István (1638–1704) kincstartót kérte fel.⁸⁶

⁸² APF SOCG Vol. 520. Fol. 286r.–287r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 268r.; Gróf Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi kancellár Önéletírása szerint a szamosújvári és görgényszentimrei királyi uradalmak ekkor politikai ellenlábásának, Apor Istvánnak a gazdasági érdekelttségébe tartoztak. Lásd erről: Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Szerk. Szalay László. 2. k. Pest, 1860. 158.

⁸³ APF Lettere SC Vol. 84. Fol. 6/v–11r.; APF SOCG Vol. 524. Fol. 363r.–v. Fol. 364/r.–v. Fol. 366r.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 368r.–369/v.; ASV ANV Vol. 196. Fol. 151r.

⁸⁴ ÉBLE, 1915 13–14.; TRÓCSÁNYI Zsolt: Transilvaniayi hayeri iravakan kac`ut`iwnë Leopoldyan hrovartaki šrjanum. (1690–1848) [Az erdélyi örmények jogállása a Diploma Leopoldinum korában]. In: Hay–hungarakan patmakan ew mšakuyt`ayin kaperi patmut`iwnic` [Az örmény–magyar történelmi és kulturális kapcsolatok történetéből]. Ašx.Vladimir Barxudaryan–Antal Vörös. Erewan, 1983. (a továbbiakban TRÓCSÁNYI, 1983) 174.

⁸⁵ Ld. erről: APF SC FA Vol. 4. Fol. 406/r.–v. Fol. 407/r.–v. +410/v. Fol. 408r.–409/v. Fol. 411/r.–v. Fol. 434r.

⁸⁶ „Sua Maestà informata giustissimo e necessario mio petito, clementissimamente ci lo concesse, con havermi dato un espresso ordine al suo tesorier di Transilvania, che è il signor conte Stefano Apor de Al-Toria.”: APF SOCG Vol. 525. Fol. 111/r.–v.; Továbbá: APF SOCG Vol. 525. Fol. 112/r.–v.; Ld. még: PETROWICZ, 1988 97.; Apor István kincstartóhoz, nem sokkal a királyi engedély megadása után, levélben fordult Angelo Paluzzi degli Albertoni-Altieri (1623–1698) bíboros, a Propaganda Fide akkori prefektusa is, hogy ne akadályozza az örményeknek adandó kedvezményeket. ASV ANV Vol. 196. Fol. 152r.; Ld. erről: LUKÁCSY, 1859 77.; Szongott, K.: i.m. 256.; ÉBLE, 1915 14.; TRÓCSÁNYI, 1983 175.

Apor viszont az uralkodói kiváltság végrehajtását lassította. Oxendio 1697 márciusában már arról panaszkodott az udvarnak, hogy a kincstartó fittyet hány az uralkodó utasítására, de az ügy panaszai ellenére mégsem haladt előre. Apor ugyanis Oxendio körül kezdett vizsgálódni, mert nem akarta addig a kiváltságokat teljesíteni, amíg a püspök ügye le nem zárul. Oxendio püspök ugyanis 1696-ban, Görgényszentimrén igen jelentős birtokra tett szert, amelyet kiváltság gyanánt nem az udvartól kapott. A püspök ugyanis saját pénzéből vásárolta meg ezt a birtokot. A kincstartónak gyanús volt Oxendio hirtelen történt vagyonsodása, mert a püspök a közelmúltban, többször panaszkodott nála silány anyagi helyzetére, ezért utána akart nézni a hirtelen jött jólétnek.⁸⁷ Apor egyértelműen korrupcióra kezdett gyanakodni, mert nem kapott erre kielégítő választ a püspöktől. Sőt a kincstartó ezt a gyanút összekötötte az 1697-ben kirobbant Elia Mendrul-üggyel is. Szamosújvár kérdése emiatt ekkor lekerült a napirendről, és az ügyet csak 1700-ban uralkodói parancsra zárták le.⁸⁸ Az uradalomba történő átköltözés azonban csak többek között a Rákóczi-szabadságharcot követően 1712-ben kezdődhetett meg.⁸⁹

⁸⁷ Oxendio az uradalom megvásárlásában királyi jóváhagyásra hivatkozott, viszont ezt nem tudta dokumentumokkal Apornak bizonyítani. A birtok egyébiránt egy nemesi kúriából, két hozzátartozó házból, egy három köre járó malomból (minden tartozékkal együtt), két hektár szőlőből, és jelentős szántóföldekből, illetve kaszálókból állott. ÉBLE, 1915 15.

⁸⁸ *Andreas Illia: Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum.* Claudiopoli, 1730. 67.; Bárány Lukács hozzáfűzi, hogy Oxendio 1695-ben Szamosújváron mozdítható oltárkövet szentelt fel az ottani templomban. Ez képtelenségnek tűnik, mivel ekkor a város még nem épült fel. Szamosújvár első kőtemplomát, az úgynevezett Salamon-templomot jóval a püspök halála után (1715) 1722-ben szentelték fel. Lásd erről ezt: BÁRÁNY, 1888 II. 102–103.; *Szongott Kristóf: Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700–1900.* I. k. Szamosújvár, 1901. 65.

⁸⁹ Apor Oxendio kérését, valamint Szamosújvár és Görgényszentimre ügyét még 1698. június 26-án Gyulafehérváron is tárgyalták. Nyilvánvalóan időhúzás céljából próbálkoztak vizsgálódni ekkor a püspök ügyében. Konkrétan vagyoni helyzetéről, valamint birtokszerzéséről érdemben nem foglalkoztak. Apor és Mikes Mihály elsősorban azon vitatkoztak, hogy milyen kiváltságokat lehetne átengedni Oxendio örményeinek. Az Elia Mendrul-üggyel szintén nem foglalkoztak. Az irat címe: *Inquisitio ad instantiam domini comitis Apor ex gubernium facta contra episcopum armenorum ratione.* MOL Gubernium Transilvanicum Levéltára. Ügyiratok (= F 46) 1698. No. 238. A nevezett levéltári dokumentumra Bakács Bernadett hívta fel a figyelmünket, melyet ezúton is hálásan köszönünk.; Az Aporral foglalkozó szakirodalom egyáltalán nem foglalkozott az örmény püspökkel történt konfliktusával. (Ez alól csak Éble Gábornak a Verzár család történetéről írott könyve képezett kivételt.) Jóllehet a román uióik esetében a szakirodalom kitért

Az örmények áttelepülésében az adta meg a végső lökést, hogy a beszercei százszok az örmények nyakába varrták az 1712-ben kirobbant pestisjárványt. Az áttelepülésben a százszokkal történt konfliktusokon és a pestisjárványon túlmenően gazdaságpolitikai megfontolások is vezérelték az örményeket. Úgy vélték ugyanis, hogy egy nagyobb településen, mintegy gazdasági egységbe tömörülve, hatékonyabban tudnak majd az uralkodótól kiváltságokat szerezni. Betelepülésüktől fogva 1711-ig az örmények ugyanis szétszórva, kisebb-nagyobb településeken zárt közösséget alkotva éltek az erdélyi fejedelemségben.⁹⁰

A püspököt mindazonáltal a közösség irányításában érzékenyen érintette Illyés András erdélyi megyéspüspök 1712-ben bekövetkezett halála. Ezzel Oxendio, mint az egyetlen Erdélyben tartózkodó római katolikus főpap, kényszerből az erdélyi katolikusok főpáztora lett. Olyan, a püspök illetősége alá eső feladatok (mint a papszentelések, a vizitálások, az olajszentelések, vagy a bérmlások) háruhtak rá az erdélyi katolikusok körében, amelyeket más főpap nem tudott volna ellátni. Ezért az udvar kérésére az erdélyi püspökség feladatait is ügyvivő jelleggel intézte.⁹¹ Két évvel korábban, 1710 októberében főpásztori minőségben Csíkrákoson harangokat szentelt fel.⁹² Meg-

Apor fontos szerepére. BIRÓ Vince: Altorjai Gróf Apor István és kora. Kolozsvár 1935. 78–79. 87.; Az Aporral történő konfliktus gyakorlatilag elhúzódott a 18. század elejéig, hiszen az Elia Mendrul-ügy lezárulta után szamosújvári uradalom miatt Oxendio püspök vagyonosodása után is tovább nyomozott. Lásd erről: Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Allegmeines Verwaltungsarchiv (= AV) Familienarchiv Harrach (= FH) Kt. Fol. 344r.–345v. (Gyulafehérvár 1702. október 3.) A dokumentumra Fazekas István hívta fel figyelmünket, melyet hálásan köszönünk.

⁹⁰ A *Brevis descriptio status Armenorum in Transilvania degentium* c. dokumentum kiemeli, hogy kizárólag a halhatatlan emlékü (*immortalis memoriae*) Oxendio püspöknek köszönhető Szamosújvár mint Örményváros megszületése. Lásd erről még: ASV ANV Vol. 196. Fol. 147r.; Ld. még: Szongott, K.: i.m. 1901. 110–116.; ÉBLE, 1915 15.; A város történetéről vö. Kovács, 2006 54.; A várost az örmények Giovanni Morandi Visconti császári hadmérnök tervei alapján építik majd fel. Ld. erről: *Trócsányi Zolt: Különleges jogállású kereskedő elemek. In: Erdély története. 1606-tól 1830-ig.* Szerk. Köpeczi Béla. 2. k. Bp. 1987. 1000.

⁹¹ LUKÁCSY, 1859 64–65.; *Symbolae*. i.m. 915.; *Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete.* Bp. 1985. (Második kiadás.) i.m. 220.; *Trócsányi Zolt: Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690–1740.* Bp. 1988. 234.

⁹² Erről pontosan a csíkrákosi parochiális évkönyv számolt be. „Anno 1710 die 19 Octobris Kisasszony megyebeli 3 harangot szentelt fel Oxendius uram ő nagysága. Az nagyobb harangot szentelte Kisasszony tiszteletjére, a középsőt sz. Jakab tiszteletjére, az haramdikot a legkisebbet, a mely most az templom híján van – Sanctúsrá való – Szt. József tiszteletjére, mely is noha most az templom híján van, mindazonáltal az mádэфalvi pusztá kápolnájé, melyet néhai Szentés András felesége vett volt.” BÁRÁNY, 1888 II. 104.

bízott erdélyi püspökként 1712. február 3–7. között látogatást tett a mikházi ferences kolostorban, ahol felszentelte a templom új oltárát, három új kelyhét és három ostyatartó edényét. Majd pappá szentelte Kiss Sebestyént, Bögözi Lászlót és Jegenyei Menyhértet.⁹³

Oxendio úgy érezte, hogy a helyi hatóságok akadékoskodása és ellenérzése miatt az örmények nem mindig élhetnek a korábbi, még az erdélyi fejedelemtől 1680-ban kapott kereskedelmi kiváltságok adta lehetőségekkel. 1711. november 10-én emlékiratot dolgozott ki és nyújtott be a bécsi udvarnak és a Guberniumnak Szamosújvár ügyében. A tizennégy pontból álló latin nyelvű memorandumban többek között azt kérte, hogy kapjanak az örmények hároméves adómentességet, valamint helyezték őket az erdélyi katonai parancsnokok védelme alá. Mindezt azzal magyarázta, hogy a Rákóczi-szabadságharc miatt az örmények komoly anyagi károkat szenvedtek.

Egyúttal azért is folyamodott, hogy az erdélyi örmények lelkiekben az ő egyházi joghatósága alá tartozzanak, és saját nyelvükön tarthassák liturgiájukat.⁹⁴ Ez utóbbi azért fontos, mert – mint láttuk – Oxendio a Vardan Potoczky-, illetve az Elia Mendrul-ügyek kapcsán határozottan latinista álláspontot követett. Sőt igen keményen próbált fellépni azok ellen az erdélyi örmény papok ellen, akik az 1690-es években az örmény nyelv használatát részesítették előnyben.

Mi lehetett ennek az oka? Oxendio nyilvánvalóan az Elia Mendrul-ügy és a Rákóczi-szabadságharc, valamint a sikertelen moldvai misszióból okulva változtatta meg a korábbi latinista álláspontját. Nem kizárt, hogy végül azt is belátta, nem lehet erőszakosan a latin hagyományokra kényszeríteni a már unitus örményeket, mert gyakorlatilag azzal magának az egyesü-

⁹³ „Reverendissimus dominus Oxendius Verzilescul anno 1712o 3a februarii Mikházám venit ad clausulum franciscanorum. 5ta eiusdem ordinavit, 6ta consecravit altaria portatilia: 3 calices 3 ciborum 1 pixides. 7ta die quoque ordinavit in qua ordinatione facti sunt sacerdotes Sebastianus Kiss, Ladislavus Bögözi et Melchior Jegenyei.” APF SOCG Vol. 861. Fol. 92r.; Ld. erről még: APF SOCG Vol. 861. Fol. 86r.; Megjegyzendő, hogy az Oxendio által pappá szentelt ferencesek közül Bögözi László később, 1731-től rendtartományi főnök lett. Ld. erről: GALLA, 2005 297–298.

⁹⁴ Az emlékirat további pontjai a következők: a városban csakis unitus örmények élhetnek; állítsanak fel külön malmot; adjanak mentességet a mészárszékekre, bor- és sókereskedelmre, pálinkafőzésre, és korcsmatartásra; az örmények szabadon hozhassák be portékáikat a német területekről; a megtermelt javakat szabadon adhassák el itthon és külföldön; évi 10 rajnai forint adót fizessenek a kincstárba; állítsanak fel saját bíróságot; és a város maradjon örökké az örmények kezén. Erről lásd: SZTMK (= Szamosújvári Történeti Múzeum Könyvtára, Szamosújvár) No. 28. No. 29.; MOL Erdélyi Fiscális Levéltár (= F 234) XII 1/2 fasc. 2 litt. A.; Ld. erről. GOVRIKEAN, 1896 1896. 10–11.; ÉBLE, 1915 16. 49–57.; K'OLANJIAN, 1967 362. 366.; TRÓCSÁNYI, 1983 176–177.

lésnek is árthat. Mindezen túlmenően a püspök okulhatott az Elia Mendrul-ügyből és a moldvai misszió kudarcából is.

Az emlékirat ügyében sokáig nem történt érdemi döntés. Ezért Oxendio 1712 nyarán Bécsbe ment, hogy az akkor épülő Szamosújvár, Erdély legnagyobb összefüggő örmény közössége számára kiváltságokat eszközöljön ki, illetve emlékiratának érvényt szerezzen.⁹⁵ Felkereste Giulio Piazza (1663–1726) bécsi apostoli nunciust, hogy közvetítsen az ügyben. Oxendio 1712. augusztus 12.-én a Propaganda Fidéhez fordult, hogy az intézmény is járjon közbe VI. Károlynál (1711–1740) az erdélyi örmények egyházi és gazdasági kiváltságainak ügyében. Végeredményben egy örmény diplomát (*Diploma Armena*) szeretett volna szerezni Szamosújvár számára.⁹⁶ Az emlékiratában megfogalmazott kérések némelyike azonban csak az 1730-as évek végén teljesült.⁹⁷

1713-ban, bécsi tartózkodása idején egyik kihallgatott tanúja volt Mártonffy György (1713–1721) erdélyi püspökperében. Mártonffy viszont kinevezése után csak három évvel később jutott el Erdélybe és foglalta el immár végleg a gyakorlatilag 1601 óta megüresedett erdélyi római katolikus püspöki széket Gyulaféhérváron.⁹⁸ Mártonffy Györgyöt az erdélyi római katolikusok hivatalos szerve, a Katolikus Státus kérésére, valamint Keresztély Ágost (1666–1725) százsz herceg és az esztergomi prímás közben járására VI. Károly nevezte ki erdélyi római katolikus püspökké; és hogy Erdélyben a megyéspüspök megtépzott tekintélyét növelje, őt bárói rangra emelte. Az uralko-

dó felterjesztésére 1714. augusztus 20-án tartott konzisztórium hozzájárult Mártonffy kinevezéséhez. Ez idő tájt Erdély belső politikai viszonyai olyannyira konszolidálódtak az udvar javára, hogy a püspök mindenféle akadályoztatás nélkül elfoglalhatta a széket, és megkezdhette egyházmegyéjének át- és újjászervezését. Mártonffy kinevezését ugyanakkor fontos rendelkezések előzték meg: az uralkodó 1715-ben, Oxendio püspök halálának évében, rendezte az erdélyi római katolikus püspökség jövedelmeit; újjászervezték a székesegyház mellett működő káptalant, és a püspököt Fehér vármegye örökös főispánjává nevezte ki.⁹⁹ Mindezek ellenére Mártonffy György püspök, *in concreto*, csak 1716-ban foglalta el székhelyét.

Az örmény főpap közel három évet töltött a birodalmi fővárosban, és igyekezett ügyének az udvarnál minél kedvezőbb elbírálást kieszközölni.¹⁰⁰ Oxendio azonban a kiváltságok ügyében nem tudott hathatós eredményeket elérni. Ez annál is inkább fontos lett volna, mivel az erdélyi örmények 1714. január 2-án írt levelükben felpanaszolták, hogy az erdélyi hatóságok külön-külön és nagy összegben akarják a szamosújvári, az ebesfalvi, a görgényszentmirei és a gergyószentmiklósi örményeket megadóztatni, nem pedig úgy, ahogy az I. Apafi Mihály fejedelem óta szo-

⁹⁵ BĀRĀNY Lukács: *Auxendius Verziurescul III.* In: *Armenia* 4(1888) 5. sz. (a továbbiakban BĀRĀNY, 1888 III.) 137.; TRÓCSÁNYI, 1983 183–184.

⁹⁶ APF Acta SC Vol. 82. Fol. 443/r.–v.; APF SOCG Vol. 583. Fol. 211/r.–v.; MOL B 2 1712. No. 155.; Ld. erről: TRÓCSÁNYI, 1983 178.

⁹⁷ APF SC FA Vol. 6. fol. 552–553.; Ld. erről: GOVRIKEAN, 1896 130–131.

⁹⁸ Mártonffy György püspök pere megtalálható: ASV Archivio Concistoriale Processus Canonicus (= ACPV) Vol. 41. Fol. 555–568.; Ld. erről: KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1000–1900.* Esztergom, 1900. 323–324.; TEMESVÁRY János: *Erdély választott püspökei. 2. k. Szamosújvár, 1913–1914. 4–10.*; BIRÓ Vince: *Az impériumváltozás kora (1690–1716).* In: *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene. Dicsőszenzmárton, 1925.* 119–120.; GALLA Ferenc: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei.* In: *Levéltári Közlemények 20–23(1942–1945).* 167.; JAKAB Antal: *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században.* Kolozsvár, 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 172.) 18.; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi.* Szerk. Remigius Ritzler – Priminius Seifrin. 5. k. (1667–1730). Patavii, 1952. (a továbbiakban HIERARCHIA CATHOLICA, 1952 386.; GALLA, 2005 273.

⁹⁹ Mártonffy püspöki kinevezésében mindenképpen fontos szerepet játszott erdélyi származása, valamint kitűnő teológiai képzettsége is. Tanulmányait Kolozsvárt, Nagyszombatban és a Pázmáneumban végezte. Mártonffy kinevezése után elősegítette a pálosok és az ún. „rabkiváltó” trinitáriusok Erdélyben történt megtelepedését, valamint elkezdte az erdélyi románok, bolgárok és örmények közötti vizitálást. GALLA Ferenc kitűnő monográfiájából tudjuk, hogy Mártonffy püspök 1718 tavaszán egyházlátogatást végzett az erdélyi (szamosújvári) örmények között, amelynek során megállapította, hogy igaz katolikusok. Bár erről a Propaganda Fide dokumentumai másképp emlékeztek meg. Mártonffy ugyanis 1719 tavaszán határozottan monofizita eretnokséggel vádolta meg a szamosújvári örményeket. Az örmények a felhozott vádak ellen tiltakoztak, és jogorvoslatért a Szentszékhez fordultak. A Propaganda Fide az ügy kivizsgálása céljából küldte ki Szamosújvárra az unitus Xač'atur Ařak'eleán (megh. 1740) örmény apostoli vizitátort, aki hosszas vizsgálódások megállapította, hogy Mártonffy vádjai megalapozatlannak bizonyultak. Ld. erről: GALLA, 2005 273–274.; Mártonffy püspök örmény kapcsolatairól lásd: APF SOCG Vol. 600. Fol. 535r.–536r.; APF SC FA Vol. 7. Fol. 39r. Fol. 40r.–41/v. Fol. 42r. Fol. 62r.; APF SC FA Vol. 8. Fol. 80r. Fol. 97/r.–v.; APF Lettere SC Vol. 108. Fol. 42/v–45/v.; PLE AEV Sub Primatae Keresztély (= SPKER) No. 477.; LUKÁCSY, 1859 73–74. 77–78.; VANYÓ, 1933 113.; PETROWICZ, 1988 169. 174–175. 181.

¹⁰⁰ APF SC FA Vol. 6. Fol. 218r. Fol. 219r. Fol. 227/r.–v. Fol. 237r. Fol. 374r.; Oxendio Szamosújvár ügyében végzett kérelmével kapcsolatban ld. az alábbi bécsi dokumentumokat: ÖSta AV Finanz- und Hofkammerarchiv (= FH) Siebenbürgische Akten (= SA) Rote Nummer 8. Konv. 1713. május Fol. 414r.–415r.; ÖSta AV FH Hoffinanz Österreich (= FÖ). 1712. október 7. Fazekas István szíves közlése, melyet úgyszintén hálásan köszönünk.

kásban volt. Azt kérték, hogy az erdélyi görögök és zsidók példáját követve továbbra is egységesen fizessenek adót. Erre azonban a püspöktől választ nem kaptak.¹⁰¹

A három esztendőn keresztül tartó kilincselések, váarakozások, tárgyalások valamint megviselték, és felemésztették Oxendio püspök egészségét. 1715. március 7-én váratlanul rosszul lett. A bécsi Leopoldstadban található Szent János Ispotályba szállították. A püspököt magas láz, idegrendszeri kórosítás, és még aznap este elvesztette az eszméletét. Az ispotály vezetője Haan udvari orvos segítségét kérte, aki nem tudta diagnosztizálni Oxendio betegségét.¹⁰²

Oxendio három nap múlva, március 10-én meghalt.¹⁰³ Halálát nagy valószínűséggel agyvérzés okozta. Titokzatos rosszullete miatt olyan híresztelések kaptak lábra, amelyek szerint a püspököt a bécsi udvar és a magyar katolikus klérus felbujtására megmérgezték.¹⁰⁴ Ezt arra alapozták, hogy Oxendio túl nagy befolyással rendelkezett az erdélyi örmények ügyében. Ezek a felvetések, találgatások valószínűleg minden alapot nélkülöznek: miért is gyilkoltattak volna meg egy olyan főpapot, aki főpásztori hivatala idején rendíthetetlen híve volt mind a katolicizmusnak, mind az udvarnak.

A fent említett híreszteléseket cáfolhatja az is, hogy Oxendio már érezhette közelgő halálát. Elhunyt előtt hat nappal, 1715. március 4-én ugyanis megírta végrendeletét. Vagyonáról a legapróbb részletekig rendelkezett: 1696-ban vásárolt görgényszentimrei birtokát és a malmát el kell adni, és annak jövedelméből minden egyes unitus erdélyi örmény papnak adja száz-száz forintot. A fennmaradó összeget még élő fivérére, Step'anra (Stefano Virziresco) és elhunyt testvéreinek (Lukas, Ladislavo, K'ristop'or, és T'ëodor Virziresco) családjaira hagyta. Ezenfelül arra kérte erdélyi híveit, hogy egyenlítsék ki hosszas bécsi tartózkodásának költségeit. Végül arról rendelkezett, hogy utódjául Erdélybe Stefano Stefanowicz Roszka címzetes hymeriai püspököt nevezzék ki; helyetteseül pedig Lazar Budachowiczot, Szamosújvár örmény unitus plébánosát.¹⁰⁵

¹⁰¹ MOL B 2 1714. No. 108.; BÁRÁNY, 1888 III. 138.; PÁL, 2006 30.

¹⁰² APF SOCG Vol. 598. Fol. 267.

¹⁰³ APF SOCG Vol. 598. Fol. 264/r.-v. Fol. 269r.; APF SC FA Vol. 6. Fol. 544r.-545/v. Fol. 588/r.-v.; Ld. erről: TRÓCSÁNYI, 1983 179.; PETROWICZ, 1988 103.; KOVÁCS, 2006 58.

¹⁰⁴ Száva szerint a püspököt saját rokonai mérgezték meg, mert élete vége felé Oxendio püspök komoly vagyonnal rendelkezett. SZÁVA Tibor: Szépvízi magyarörmények nyomában. Bécs, 2003. (a továbbiakban SZÁVA, 2003) 130.

¹⁰⁵ A hagyatéki további sorsáról konkrét információk nem állnak

Oxendio haláláról három nappal később a Bécsben tartózkodó Ludovico Moschero örmény unitus szerzetes, a Collegio Urbano egykori növendéke értesítette a Propaganda Fidét.¹⁰⁶ A püspököt a bécsi misericordiánusok templomában helyezték örök nyugalomra, temetési szertartást az akkor Bécsben tartózkodó örmény unitus Elia szmürnai címzetes püspök és a szír unitus Nicolaus Gallad folytatták le.¹⁰⁷

Oxendio halálával az erdélyi örmény „unitus püspöki szék” megüresedett. Megindult az egyház joghatósági vita az örmény unitus püspökség felett, mivel a megújuló erdélyi római katolikus püspökség magának kívánta az erdélyi örmény unitus egyház feletti ellenőrzés jogát. A helyzetet tovább bonyolította, hogy három hónappal Oxendio halála után, 1715. június 15-én hetvenegy éves korában, hosszú betegeskedés után elhunyt Hunanean lemergi érsek, aki talán képes lett volna megakadályozni az erdélyi örmény püspökség betöltése körüli bonyodalmak elharapózását.¹⁰⁸ Hunanean helyét Lembergben Johannes Tobias Augusztinowicz (1715–1751) korábbi érseki koadjutor és címzetes epiphaniai püspök vette át, aki elődjével el-

rendelkezésre. Csak annyi, hogy a püspök végrendeletét a családi viszály miatt még 1718-ban Szamosújvárt eredménytelenül tárgyalták. Ld. erről: BÁRÁNY, 1888 III. 139–141.

¹⁰⁶ „Je vous envoie le memoire latin eyoint de la mort de monseigneur l'evêque arménien de le Transilvanie, pour le communiquer à la première Congregation de Propaganda Fide, afin qu'elle y fasse dire quelques messes pour le respond de son âme, dont le neveux ius, qui a beaucoup d'esprit parle de la bien latin, bienfait son souhaitroit poursuivre ses études et se fasse prêtre.” APF SOCG Vol. 598. Fol. 265/v–266r.

¹⁰⁷ Oxendio Virziresco halála meglepte a Szentszékét és a bécsi udvart. A Propaganda Fide ülésén külön foglalkozott vele 1715. április 8-án kiadott Informatio Domini Episcopi Armeni ex Transilvania Vienna defuncti című kiadványában. Oxendio haláláról lásd a következő szentszéki forrásokat: APF Acta SC Vol. 85. Fol. 169r.–171/v.; APF SOCG Vol. 598. Fol. 267r.–268/v.; Vö. erről még: A., *Ilia*: i.m. 69.; LUKÁCSY, 1859 72.; BÁRÁNY, 1888 III. 141.; PETROWICZ, 1988 103–104.; SZÁVA, 2003 130.

¹⁰⁸ APF SOCG Vol. 600. Fol. 509r.–510/v.; APF SOCG Vol. 601. Fol. 268r.; GYÖKPK (=Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus Plébánia Könyvtára) A Plébánia története. 1. könyv. 1. fejezet. (1695–1719); Stefano Stefanowicz Roszka művében csupán „távirati” stílusban számol be Oxendio püspök haláláról. Érdekes módon ő hitelt adott azoknak a híreszteléseknek, miszerint a püspököt Bécsben megmérgezték. „Ögsëntios Vrcrësguln episkoposn Ałatıoy, ařajnordn hayoc' Dranzilwanıoy martı 10, včarë zkeans iwr, oc' ařanc' kaskacanac' t'unic' i Viennay, ur ibrew zams eris yamec'eal vasn ënduneloy zbrıvılëks i kayserën hastateloy zatat'ut'iwn norařen k'alak'in Šomuřuyvari (Keřlay), or ayřm Hayak'alak' koč'i. [Oxendio Virziresco, Aladia püspöke, az erdélyi örmények vezetője, (1715.) március 10-én elhalálozott. Kétségtelen tény, hogy Bécsben, – ahol annak okán tartózkodott három évet, hogy megerősítő kiváltságokat kapjon a császártól az újonnan épített Szamosújvár (Gerla) számára, melyet most Örményvárosnak is neveznek –, megmérgezték.]” ROŠK'AZ, 1964 197–198.

lentétben, nem volt erőteljes személyiség. Ez megmutatkozott erdélyi egyházpolitikájában is, mivel érdemben nem sokat foglalkozott az erdélyi örmények ügyeivel.¹⁰⁹

Rövidítések

MOL= Magyar Országos Levéltár (Budapest)

MOL B 2= Erdélyi Kancelláriai Levéltár. Acta Generalia

MOL F 46= Gubernium Transilvanicum Levéltára. Ügyiratok

MOL F 234= Erdélyi Fiscalis Levéltár

MOL G 16= II. Rákóczi Ferenc Fejedelem Levéltára

MOL G 19= Fejedelmi Kancellária Levéltára

PLE= Primási Levéltár (Esztergom)

PLE AEV= Archivum Ecclesiasticum Vetus

PLE AEV SPSZ= Sub Primatae Széchenyi

PLE AEV SPKE= Sub Primatae Keresztély

APF = Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei

Popoli o de „Propaganda Fide” (Róma, Olaszország)

APF Acta SC= Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide

APF CP= Congregazioni Particolari

APF CU= Collegio Urbano

APF Lettere SC= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione

APF SC FA= Scritture riferite nei Congressi. Fondo Armeni

APF SC FM= Scritture riferite nei Congressi. Fondo Moldavia

APF SOCG= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali

ASV = Archivio Segreto Vaticano (Città del Vaticano, Vatikán)

ASV ACPC= Archivio Concistoriale. Processus Canonici

ASV ANV= Archivio della Nunziatura in Vienna

MA= Matenadaran, Örmény Nemzeti Levéltár

(Jereván, Örményország)

MA MS.= Matenadaran. Manuscripta

ELTE EKK= Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Kézirattár (Budapest)

ELTE EKK CH= Collectio Hevenesiana.

ELTE EKK G= Historia. Res Transylvanica

GYÖKPK= Gyergyószentmiklósi Örmény Katolikus Plébánia Kézirattára (Gyergyószentmiklós–Gheorgheni, Románia) A Plébánia története. I. könyv. 1. fejezet (1695–1719)

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv (Wien–Bécs)

ÖStA AV= Allgemeines Verwaltungsarchiv

ÖStA AV FH= Familienarchiv Harrach

ÖStA AV FHK= Finanz- und Hofkammerarchiv

ÖStA AV FHK HÖ= Hoffinanz Österreich

ÖStA AV FHK SA= Siebenbürgische Akten

SZTMK= Szamosújvári Történeti Múzeum Kézirattára (Szamosújvár–Gherla, Románia)

¹⁰⁹ APF SOCG Vol. 608. Fol. 435/r.–v.; Augusztinowiczról lásd: HIERARCHIA CATHOLICA, 1952 221. 243.; „Vardan Yunanean Ark'episkopos mer Lēopolsi amac' 81, Ark'episkoposut'eann yami 29, yunisi 15 mecaw jēmerandut'eamb hangeaw i K'ristos. Orum iskoyñ yajordē Tēr Yovhannēs Avkušdinenc'. [A mi leMBERGI Vardan Hunanean érsekünk 81 éves korában, érseki hivatalának huszonkilencedik évében, június 15-én nagy kegyelemben megbékélt Krisztusban. Őt nyomban Yovhannēs (sic! Augusztinowicz) úr követte az érseki hivatalban].” RŌŠK'AZ, 1964 198.; Hunanean érsek valójában 71 éves volt amikor eltávozott az élők sorából, hiszen 1644-ben született. Jelzi ezt még: PETROWICZ, 1988 1. 107–108.